

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

2012

Lucie Faloutová

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Židovská komunita

v Plzni po svém obnovení roku 1853 do roku 1918

Jewish Community

in Pilsen after its Renewal in 1853 to 1918

Vedoucí práce:

PhDr. Lena Arava-Novotná, Th.D.

Autor:

Bc. Lucie Faloutová

2012

Děkuji za odborné vedené a poskytnuté rady vedoucí diplomové práce PhDr. Leně Aravě-Novotné, Th.D.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem „Židovská komunita v Plzni po svém obnovení roku 1853 do roku 1918“ napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 9. dubna 2012

Lucie Faloutová

Anotace

Ve své diplomové práci se věnuji historii židovské komunity ve městě Plzni od roku 1853 do roku 1918. Zabývám se politickými, sociálními a hlavně ekonomickými a národnostními změnami v tomto období. Snažím se popsat vztah mezi Čechy a Židy ve městě. Informace vycházejí z dostupné literatury, archivních zdrojů a místního dobového tisku.

Annotation

In my thesis I deal with a history of Jewish community in the town of Pilsen from 1853 till 1918. I am concerned with political, social and mainly economic and national changes in this period. I try to describe the relationship between Czechs and Jews in the town. My information had been obtained from the available literature, archival sources and period local press.

Klíčová slova: Židé, Plzeň, nacionalismus, česko-židovské hnutí, sionismus

Keywords: Jews, Pilsen, nationalism, Czech-Jewish movement, Zionism

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Nástin dějin židovského obyvatelstva v Plzni po založení města do počátku 19. století	9
3. Hospodářství v 19. století	14
3.1 Hospodářství habsburské monarchie v 19. století	14
3.2 Židé v hospodářství Plzně v druhé polovině 19. století.....	18
4. Emancipace a integrace	24
4.1 Historický kontext.....	24
4.2 Integrace do německé společnosti v Plzni	27
4.2.1 Školství	27
4.2.2 Hospodářství	34
4.3 Českožidovská asimilace	38
4.4 Sionismus.....	43
5. Židé ve vědě a kultuře.....	47
6. Obnova židovské komunity v Plzni	56
7. Závěr	67
8. Seznam použité literatury a pramenů.....	70
9. Summary	76

1. Úvod

Město Plzeň bylo ve svých dějinách jedním z významných center českých zemí a z toho důvodu zde také v určitých dějinných obdobích žil nemalý počet židovských obyvatel a také Němců. Je proto zvláštní, že Plzeň dodneška nemá důkladně zpracovanou národnostní tematiku ve svých dějinách. Podrobněji je jen zpracována situace v místní Obchodní a živnostenské komoře v knize Tomáše Jiráňky *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Historie místních Židů je zpracována souvisleji pouze v knize Věry Špírkové *Židovská komunita v Plzni*, ovšem příliš stručně a především bez dostatečného dějinného kontextu. Na příklad problematika vztahu Židů k Čechům a Němcům zde zcela chybí.

Proto jsem se rozhodla za téma své diplomové práce zvolit právě národnostní problematiku v tomto městě. A to v období největších národnostních a jazykových sporů v českých zemích, to znamená zejména dobu druhé poloviny devatenáctého století a počátku století dvacátého. Respektive zhruba od roku 1853, který jsem pro tuto práci zvolila jako symbolický mezník obnovy místní židovské komunity, protože v tomto roce začala stavba první novodobé synagogy ve městě, až pro rok 1918, kdy zanikla habsburská monarchie a vzniklo samostatné Československo. Jednalo se o období velkých hospodářských, politických a zejména především národnostních změn.

Tato epocha je v Plzni navíc specifická, protože Židé se sem navraceli po svém vyhnání z města v šestnáctém století. A dělo se tak právě v době velkých společenských, politických a hospodářských změn. V této práci chci ukázat, jak se postupně ve městě vyvíjel vztah Židů k místní společnosti a to především s důrazem na vztah českého a židovského obyvatelstva. Chci prokázat, že v Plzni ve sledovaném období byla asimilace Židů k české většinové společnosti menšinový jev. Pro určení postojů Čechů a Židů v Plzni budu vycházet zejména z dobového místního tisku a archivních pramenů.

Než ovšem přistoupíme k samotnému devatenáctému století je zapotřebí zobrazit si historický kontext. Nejprve je nutné si stručně nastínit dějiny Židů ve městě a to od jejich příchodu až do počátku devatenáctého století. Zde vycházím zejména z *Knihy pamětní*

Martina Hrušky, z *Listnáře královského města Plzně a druhdy poddaných osad* Josefa Strnada, z knih Ladislava Lábka: *Z historie plzeňského obchodu* a z *Plzeňského obchodu, průmyslu a dopravnictví* a různých časopiseckých článků historika Jaroslava Schiebla.

Z tohoto kontextu nám vyplyne potřeba hlouběji se v další kapitole podívat na hospodářské poměry, respektive změny v devatenáctém století, protože průmyslová revoluce spolu s industrializací umožnila zásadní proměny postavení Židů ve společnosti. Předtím než se zaměříme na situaci v Plzni, opět si stanovíme dějinný kontext. To znamená určit hospodářské postavení habsburské monarchie v rámci Evropy a následně stanovit pozice českých zemí v rámci monarchie. Nakonec budeme moci přistoupit k hospodářské situaci Plzně a postavení místního židovského obyvatelstva a jeho začlenění do plzeňského hospodářství s důrazem na jazykovou otázku.

Ve třetí kapitole budeme vycházet vedle obecných knih jako *České země v letech 1848-1918* Marcely Efmertové nebo *Kapitalismus a česká společnost* Otty Urbana především opět z děl Ladislava Lábka a Martina Hrušky.

Ve čtvrté kapitole se zaměříme na otázku emancipace a integrace. A to od počátku emancipace z doby císaře Josefa II. až po její vývoj ukončený získáním rovnoprávnosti židovského obyvatelstva a zejména na z toho plynoucí jazykové, kulturní a politické názory Židů. Důkladně se pak zaměříme na otázku školství a jeho proměn a to samozřejmě s důrazem na jazykovou otázku. Zde budeme vycházet vedle dobového plzeňského tisku z Hruškovy *Knihy pamětní*, z *Juden in Böhmen* od Rudolfa Wlascheka, *The Making of Czech Jewry* od Hillela Kievala a z *Populačního vývoje Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století* od Jany Vobecké. Následně se pokusíme především na poměrech v plzeňské Obchodní a živnostenské komoře ukázat postoj židovských podnikatelů ve vztahu k Čechům a Němcům. Zaměříme se také na vznik a působnost českožidovského hnutí v českých zemích a jeho působení v Plzni. Rovněž se dotkneme problematiky vzniku moderního antisemitismu a jeho existence v osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století. Následně se pak zaměříme na vznik sionistického hnutí a sionistických spolků v Plzni. Hlavními zdroji bude dobový tisk a archivní prameny.

V páté kapitole se podíváme blíže na národnostní a jazykové postoje místních významných židovských osobností.

A v následující kapitole stručně shrneme vývoj místní židovské populace a zaměříme se na vztah židovské obce k češství. Zaměříme se na vybrané postavy místních rabínů a pokusíme se na nich demonstrovat vztahy Židů k německví a češství. Rovněž zde bude hlavními zdroji dobový tisk a archivní prameny.

2. Nástin dějin židovského obyvatelstva v Plzni po založení města do počátku 19. století

Dějiny města Plzně jsou s židovským obyvatelstvem spjaty téměř od úsvitu svých dějin. Nejstarší doložená zmínka o plzeňských Židech pochází z roku 1338.¹ To znamená, že do města přišli pravděpodobně krátce po jeho založení, k němuž došlo někdy na přelomu třináctého a čtrnáctého století, respektive snad kolem roku 1295.² První obyvatelé města byli nejspíše převážně Němci, kteří sem přišli v rámci kolonizace. Ovšem brzy pod vlivem českého okolí s Čechy splynuli.

Židovské obyvatelstvo mělo už ve středověku velký význam pro místní hospodářství a to především v obchodní sféře. To také odpovídalo tehdejší profesní orientaci většiny židovského obyvatelstva v českých zemích, což bylo vynuceno vládními restrikcemi. Od třináctého století se totiž výrazně uplatňovala omezení týkající se povolání Židů, jež jim dovoľovala uplatnění především v lichvě a obchodu.

Tehdejší Plzeň obchodníkům nabízela široké možnosti uplatnění, jelikož byla významným obchodním střediskem v českém království se silným zastoupením zahraničního obchodu. Město se nalézalo na trase tří hlavních obchodních stezek: směrem na Regensburg, přes Cheb do Německa a hlavně na nejdůležitější obchodní cestě středověkých Čech – do Norimberku. K zahraničnímu obchodu³ přispívali i židovští obchodníci, kteří tak konkurovali

¹ Jednalo se o nařízení markraběte moravského, tj. pozdějšího císaře Karla IV (1346-1378): „*Karel, markrabě moravský, nařizuje přísně rychtáři a konšelům města Nového Plzně, aby nedopustili týrati Židy u nich ve městě bydlící, a kdyby přece, kdo se opovážil proti tomuto nařízení jednati, aby toho přísně potrestali.*“

STRNAD, Josef. *Listnář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I.* Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 46.

Důvodem vydání této listiny pravděpodobně byla snaha předejít pogromu židovského obyvatelstva, ke kterým v této době docházelo.

² STRNAD, Josef. *Listnář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I.* Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 127.

³ Mezi hlavní vývozní artikly patřil hovězí dobytek, vlna, sukno a koření.

křesťanským kupcům. Snaha zbavit se nepříjemné obchodní konkurence byla jedním z motivů pro vyhnání židovského obyvatelstva z města v šestnáctém století. Různé restriktce vůči Židům se však objevily už dříve.

Pravděpodobně nejvýznamnější omezení bylo nařízeno vedením města v roce 1501. Jednalo se o vyhlášení tak zvaných devatenácti artikul, které měly vést k redukci židovského podnikání. Artikule stanovovaly vyšší úroků z půjčky, zakazovaly zastavování oděvů a šperků a nadále už Židé nesměli obchodovat s oděvy. Dále následovaly postihy za přijetí kradených věcí do zástavy, za koupi kostelních předmětů a za tavení mincí. Pobyt cizích Židů v Plzni byl omezen na tři dny a přistěhování se do města bylo možné jen se souhlasem purkmistra.⁴

O tři roky později, tj. roku 1504 udělil král Vladislav II. Jagellonský (1471-1516) plzeňským měšťanům privilegium⁵ umožňující vypovězení Židů z města, čehož měšťané záhy využili a Židy vzápětí vypověděli z Plzně.⁶ Záminkou byla událost, která se odehrála ve městě Hostouni u Domažlic, kde byli v roce 1504 místní Židé obviněni z krádeže monstrance a znesvěcení hostií. Při vyšetřování této záležitosti hostounští Židé uvedli, že do krádeže byli

LÁBEK, Ladislav. *Plzeňský obchod, průmysl a dopravnictví*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1934, str. 6.

⁴ HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhäuser, 1883, str. 135.

⁵ „*A také podepsaným měšťanům při tomto tuto milost činíme, ať žádné Židy, nyní ani v časech budoucích, my a ani budoucí naši králové čeští, nikdy do města tohoto uvést nemohli. Neboť Židé byli darováni městu k užitku našimi předky, a proto my tímto listem a mocí královskou v Čechách témuž městu a obyvatelům jeho tuto moc dáváme. A aby oni Židy z města mohli vypověděti, když by se jim kdykoli zdálo, vidělo a líbilo, a to bez toho, aby jim byli námi nebo budoucími našimi králi českými kladený překážky. Přičemž chceme, aby těch všech milostí svrchu psaných, od nás jim půjčených a daných, užívati mohli nyní i v časech budoucích.*“

HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhäuser, 1883, str. 477-8.

⁶ Podobně byli vypovězeni v období vlády krále Vladislava II. i Židé z jiných měst, na příklad z Karlových Varů, Chebu, Jihlavy nebo Loun.

PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, ISBN 80-900895-4-2, str. 43-5.

zapojení i někteří židovští obchodníci v Plzni. Následkem této události došlo k vyhnání židovského obyvatelstva nejen z Plzně, avšak také ze samotné Hostouně.⁷

Od té doby nesměli Židé zůstat v Plzni přes noc a směli zde tedy pobývat jen přes den. Protože ovšem privilegium nenařizovalo okamžité vypovězení, opouštěli Židé město pomalu. Postupně prodávali své domy a odcházeli zejména do blízkého okolí Plzně.⁸ Poslední židovský dům byl prodán až v roce 1542. Židé se stěhovali zejména do blízkých Pňovan, Štěnovic, Bušovic, Kasejovic, Oseku, Kozolup, Malesic a Bdeněvsi. V roce 1533 zanikla místní synagoga⁹ a skončila tak na několik staletí existence plzeňské židovské obce, která byla v době svého zániku druhou nejvýznamnější obcí po Praze.¹⁰

Zánik místní židovské obce ovšem neznamenal konec působení Židů ve městě. Zákaz pobytu v Plzni byl mnohými Židy z okolních obcí, kam se po vyhnání většina z nich uchýlila, obcházen. Takové jednání umožňoval především podomní obchod, avšak také městské jarmarky, protože už v roce 1584 si Židé koupili právo navštěvovat výroční trhy. Městské jarmarky jim umožňovaly podílet se na zemském i zahraničním obchodu.¹¹

Snaha zabránit pronikání židovské konkurence do města ovšem nadále přetrvávala. Na příklad je tak doložen ze sedmnáctého století spor o přístup židovských řezníků na místní trhy. Židovští obchodníci navštěvující jarmarky chtěli mít i po dobu svého pobytu možnost koupit si košer maso. Ovšem místní řezníci se obávali, že se maso bude prodávat pod cenou i křesťanskému obyvatelstvu, a proto nechtěli do města židovské řezníky pustit. Na konec sice vleklý spor vedl k umožnění přístupu židovských řezníků na trhy, avšak byla přijata

⁷ HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhäuser, 1883, str. 450.

⁸ HOCH, Max. *Geschichte der Juden in Pilsen*. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934, str. 479-80.

⁹ Nacházela se v dnešní Solní ulici.

¹⁰ HOCH, Max. *Geschichte der Juden in Pilsen*. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934, str. 481.

¹¹ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, ed. *Dějiny Plzně I*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1965, str. 119-20.

městskými úřady opatření, která měla kontrolovat jejich obchodování a zabránit tak prodávání masa nežidovskému obyvatelstvu.¹²

Při konfliktech s místním obyvatelstvem nešlo jen o hospodářské otázky, avšak také o odlišné náboženské vyznání. V Plzni a okolí tak příležitostně docházelo na příklad k násilným křtům. Zprávy o takovýchto křtech pocházejí zejména z druhé poloviny sedmnáctého století a dále také z počátku osmnáctého století. Poslední doložený případ proběhl v roce 1806.¹³

Zatímco ke změnám ve vztahu k židovskému obyvatelstvu nedošlo, měnilo se složení místního obyvatelstva. Ve druhé polovině sedmnáctého století a zejména během osmnáctého století přicházeli do města němečtí obchodníci a řemeslníci a Plzeň postupně ztratila ráz českého města.¹⁴

K výrazné změně postavení místních Židů došlo až na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Nové právní úpravy v podobě patentu z roku 1797 a vyššího nařízení z roku 1819 umožnily za dodržení určitých podmínek dočasný pobyt i ve městech, kde jinak bylo zakázáno židovskému obyvatelstvu se zdržovat. Směli si tak pronajmout ve městě sklad, obchod s tabákem, draslárnu, tavírnu nebo vinopalnu. Po dobu trvání pronájmu tedy mohli žít dočasně i v Plzni. Tato možnost podnikání přivedla do města několik desítek židovských podnikatelů.

Plzeňským obchodníkům se nová konkurence nelíbila a snažili se jí u úřadů zabránit, avšak obvykle bez úspěchu, ačkoli svoji situaci popisovali často jako velmi bezútěšnou. Na příklad ve stížnosti císaři si stěžují následovně: *„Veškerý obchod, veškeré prameny výživy strhne výhradně na sebe, nesvědomy a bezohledný u volby prostředků, jen když dosáhne svého účele, totiž získání kapitálu. Židé chápou se lsti, podvodu, přeplácení, podplácení, odporu atd., pohltní brzy veškeré prameny výživy a žádný čestný člověk, žádný křesťan nebude s to vedle nich existovati a s nimi konkurovati. Skutečnost potvrdila toto vcelku a bohužel i*

¹² SCHIEBL, Jaroslav. Košer maso na plzeňských jarmarcích. In: *Plzeňsko*. 1928, č. 3, str. 16-17.

¹³ SCHIEBL, Jaroslav. Křty Židů a jinověrců v Plzni na konci XVII. století a počátku XVIII století. In: *Plzeňsko*. 1924, č. 5, str. 4-5.

¹⁴ BĚLOHLÁVEK, Miloslav, ed. *Dějiny Plzně I*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1965, str. 246-8.

*mezi samotným poplatnictvem. Od té doby, kdy se Židé mocněji do Plzně vloudili, utrpěli značných ztrát živnosti křesťanů, kteří ve svém jednání stejných pletich neužívají a také již množství živnostníků na mizinu přišlo a velká část jich ještě přijde, nebude-li se nepřístojnostem Židů rázně a vši silou čeliti.*¹⁵ Tyto popisy sice byly značně nadsazené a zaujaté, ale v zásadě platilo, že židovští obchodníci byli obvykle úspěšnější než nežidovští a nutně jim tak museli zmenšit jejich zisky.

Se svými nářky však Plzeňané neuspěli a museli si naopak začít zvykat na novou židovskou konkurenci, která se od dvacátých let devatenáctého století začínala silně prosazovat zejména v tovární výrobě. Židé se totiž v první polovině devatenáctého století pokoušeli nejvíce ze všech obyvatel českých zemí o různé inovace v podnikání. Vedle těch, kteří podnikali ve městě v rámci schváleného podnájmu, zde bylo i dost jedinců, kteří zkoušeli různé druhy podnikání i bez patřičného úředního povolení a docházelo tak k různým správním sporům s městskou radou.

Tyto hospodářské a sociální změny v devatenáctém století byly způsobeny zásadními proměnami vyvolanými průmyslovou revolucí a industrializací.

¹⁵ Jedná se o stížnost z roku 1826. In: *Český západ*. 1.7.1909, str. 3.

3. Hospodářství v 19. století

Jak bylo v předchozí kapitole uvedeno, devatenácté století bylo zásadně ovlivněno průmyslovou revolucí a industrializací, proto je nutné tomuto věnovat bližší pozornost. Dříve než se ale začneme podrobněji zabývat rozvojem hospodářství a industrializace v Plzni, je zapotřebí se nejprve trochu podrobněji podívat na hospodářskou situaci v samotné habsburské monarchii.

3.1 Hospodářství habsburské monarchie v 19. století

V devatenáctém století byla habsburská říše po Rusku druhým územně největším evropským politickým celkem, počtem obyvatelstva třetím největším státem po Rusku a Německu¹⁶. Ovšem pokud jde o hospodářství, patřila monarchie ve srovnání se zbytkem Evropy mezi hospodářsky zaostalejší státy a byla zřetelně pozadu za nejvyspělejšími průmyslovými zeměmi. Tento nerovnoměrný postup industrializace je nejvíce patrný na rozšíření užívání parních strojů, jak ukazuje následující tabulka.

Tabulka č. 1: Výkon parních strojů v průmyslu na 1000 obyvatel

	1841	1850	1865	1880	1890	1902
Velká Británie	19,6	24,2	32,7	68,0	84,8	180,2
Francie	1,1	1,9	6,7	14,5	22,6	51,2
Německo	0,7	2,4	15,2	37,2	44,3	82,5
Předlitavsko	0,2	0,5	3,1	7,9	16,7	32,2
české země	0,2	0,8	5,4	15,0	34,0	60,4
Rusko	0,2	0,7	1,6	3,2	3,7	10,1

Zdroj: URBAN, Otto. *Československé dějiny 1841-1914 I*. Praha: SPN, 1978, str. 16.

Z údajů v tabulce je jasně patrný odlišný stupeň industrializace v jednotlivých zemích a rozsah postupného zaostávání ve vývoji. Nerovnoměrný vývoj od západní části Evropy dále

¹⁶ Myšleno po sjednocení Německa roku 1871.

na východ dokládá skutečnost, že anglického stavu v užívání parních strojů z roku 1841 dosáhlo Německo roku 1869, Francie roku 1888, Předlitavsko roku 1893 a Rusko dokonce této úrovně před první světovou válkou nedosáhlo vůbec. Zároveň je z těchto údajů patrné významné postavení českých zemí jako relativně značně rozvinuté oblasti ve střední Evropě a rovněž ukazuje na nerovnoměrný vývoj jednotlivých částí habsburské monarchie.

Habsburská říše netvořila hospodářsky kompaktní celek – a to ani Předlitavsko či Zalitavsko - a jednotlivé oblasti se od sebe značně lišily. Zatímco české země a Dolní Rakousko je možné označit za průmyslově-agrární oblasti, které jako jediné v monarchii měly rozvinutou nezemědělskou výrobu, tak Halič, Bukovina, alpské a jižní země měly převažující zemědělský charakter. Obecně pak bylo Předlitavsko více průmyslového charakteru, kdežto u Zalitavska dominovala především zemědělská povaha.

Určitý přehled o rozdílném vývoji v jednotlivých oblastech může poskytnout následující tabulka, v níž je v procentech zachycen podíl z celkového počtu zaměstnanců v základních výrobních odvětvích, to znamená v zemědělství, průmyslu, obchodu a dopravě. Srovnání údajů z roku 1869 a z roku 1910 umožňuje nastínit odlišnou rychlost industrializace.

Tabulka č.2: Struktura zaměstnanosti v habsburské monarchii podle základních výrobních odvětví v roce 1869 a v roce 1910 (v procentech)

oblast	1869			1910		
	zemědělství	průmysl	obchod a doprava	zemědělství	průmysl	obchod a doprava
české země	56	30	5	39	38	8
alpské země	60	23	6	39	30	11
Dolní Rakousko	40	35	11	21	40	17
Halič a Bukovina	87	5	4	79	8	6
jižní země	73	11	6	65	15	7

Rakousko celkem	67	20	5	55	24	8
Slovensko	-	-	-	64	20	5
Uhersko celkem	73	10	3	60	18	6
Rakousko- Uhersko celkem	70	16	4	57	22	7

Zdroj: URBAN, Otto. *Československé dějiny 1841-1914 I.* Praha: SPN, 1978, str. 20.

Příčin zaostávání monarchie bylo hned několik. Habsburské soustátí nevytvořilo politicky a národnostně integrovaný celek. Jednalo se o hospodářsky rozmanité území s odlišně profilovanými oblastmi s rozdílným stupněm vývoje. Navíc zde nebyl dostatek nerostných surovin a část se jich musela dovážet. Dalšími problémy byla nízká kupní síla obyvatelstva a nedostatek oběživa. Další komplikací byla rovněž nízká kvalita vyráběného zboží, které se jen ztěží mohlo prosadit ve větším rozsahu na zahraničních trzích. A v neposlední řadě hrála významnou roli i skutečnost, že monarchie nebyla koloniálním státem. Rozvoj západní Evropy – a to především Velké Británie - byl úzce spojen s budováním koloniálního systému, který nejenže poskytoval dostatek nerostných surovin, ale zejména umožňoval rozšíření vnitřního trhu.¹⁷

Po většinu devatenáctého století v monarchii trvale rostla ekonomika, avšak v důsledku nerovnoměrného vývoje industrializace tento růst neodpovídal tempu vývoje nejvyspělejších průmyslových států a vedl k trvalému relativnímu poklesu hospodářského postavení habsburské monarchie v rámci Evropy. Nerovnoměrnost hospodářského vývoje se také promítala do dalšího výraznějšího profilování jednotlivých větších ekonomických oblastí.

¹⁷ URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost.* Praha: Lidové noviny, 2003, ISBN 80-7106-500-5, str. 55-60.

Hospodářství habsburského soustátí v osmnáctém a devatenáctém století poškodily také územní ztráty vyspělých hospodářských oblastí: většiny Horního a Dolního Slezska ve válce s Pruskem v první polovině osmnáctého století, Lombardie roku 1859 a Benátska roku 1866 ve prospěch Italského království. Tyto územní ztráty ovlivnily postavení českých zemí, které se tak spolu s Dolním Rakouskem staly nejvýznamnější oporou průmyslového vývoje soustátí. Územní ztráty tedy sice oslabily monarchii jako celek, avšak umožnily růst ekonomického významu českých zemí v rámci soustátí. V druhé polovině devatenáctého století se tak v českých zemích vyrábělo přes šedesát procent průmyslové produkce habsburské říše.¹⁸

Zprvu na tomto vývoji v českých zemí participovala především německá část společnosti, ovšem postupně rostl v hospodářství vliv českého elementu a na sklonku devatenáctého století byl podíl německé a české společnosti na hospodářství přibližně srovnatelný a na začátku dvacátého století byl už tento podíl vyrovnaný.¹⁹

Pokud jde o rozložení průmyslu českých zemích, tak nejvíce byla zastoupena výroba porcelánu, zpracování lnu a vlny a rovněž cukrovarnictví. Od osmdesátých let pak rostl význam hutního a strojírenského průmyslu. Konkrétní strukturu hospodářství českých zemí v roce 1880 ukazuje následující tabulka, kde jsou pro srovnání hospodářského významu českých zemí uvedeny i údaje za Dolní Rakousko.

Tabulka č. 3: Podíl českých zemí a Dolního Rakouska na celkové průmyslové výrobě

Předlitavska v roce 1880 (v procentech)

	české země	Dolní Rakousko
průmysl sklářský	80,4	10,9
textilní průmysl	78,2	11,3
potravinářský průmysl	65,6	16,5

¹⁸ EFMERTO VÁ, Marcela, SAVICKÝ, Nikolaj. *České země v letech 1848-1918 I*. Praha: Libri, 2009, ISBN 978-80-7277-171-4, str. 145.

¹⁹ URBAN, Otto. *Československé dějiny 1841-1914 I*. Praha: SPN, 1978, str. 63.

strojírenský průmysl	50,5	34,2
kožedělný průmysl	42,8	42,2
železářství	46,1	11,1
chemický průmysl	37,7	42,8
papírenský průmysl	28,8	36,2
oděvní průmysl	27,5	69,7
dřevařský průmysl	26,4	24,7
grafický průmysl	11,1	88,9
celkem	63,8	19,8

Zdroj: URBAN, Otto. *Československé dějiny 1841-1914 I*. Praha: SPN, 1978, str. 22.

Prvními průmyslovými oblastmi v českých zemích byly především německé oblasti (na příklad oblast Liberecka). Postupně se však začal průmysl přesouvat do nových průmyslových center, jakým se stala mimo jiné i Plzeň.

3.2 Židé v hospodářství Plzně v druhé polovině 19. století

Změny, které probíhaly v českých zemích, se také odrazily na poměrech v Plzni. Průkopníky těchto hospodářských změn byli vedle Židů zejména místní Němci, případně Češi, kteří se v rámci vyšší společenské prestiže přikláněli k německému.

Postupně se tak během devatenáctého století změnila struktura plzeňského hospodářství a dříve dominantní obchod v druhé polovině devatenáctého století nahradil průmysl. Plzeň měla pro průmysl vhodné předpoklady. Nejdůležitější byla významná naleziště černého uhlí v okolí města. Podstatný byl i vliv železnice, která tehdy byla důležitým prostředkem nákladní přepravy. Plzni vedly významné železniční trasy a spojovaly město s jeho hlavními – a také tradičními – obchodními odbytišti: Prahou, Vídní a Německem.²⁰

²⁰ Především se jednalo o tyto trasy: trať Plzeň – Praha z roku 1862, trať Plzeň – Vídeň z roku 1870 a také trať Plzeň – Cheb z roku 1872.

Jak už bylo výše uvedeno nejbohatší a nejvýznamnější vrstvu ve městě představovalo německé obyvatelstvo. Přesto začátky místního průmyslu jsou spjaty s Čechem, purkmistrem Martinem Kopeckým²¹, a Židem Davidem Leopoldem Levitem²².

David Leopold Levit pocházel z německé obchodnické rodiny z nedalekých Štěnovic. Podobně jako mnozí jiní Židé odsud se pustil do podnikání v Plzni. Roku 1821 si zde pronajal vinopalnu. Po pěti letech úspěšného podnikání změnil obor a pronajal si koželužnu, která rovněž prosperovala.²³

Avšak David Levit se nespokojil s pouhým pronájem a rozhodl se postavit si vlastní továrnu na výrobu usní. To ovšem v tehdejší době bylo složité, protože Židé nesměli v Plzni vlastnit nemovitý majetek, a tedy bylo nutné mít od císaře výjimku. David Levit dokázal získat takové povolení od císaře, a to mu dovolovalo koupit si dům v Plzni nebo na plzeňském předměstí a mít jej ve vlastnictví po dobu provozování činnosti továrny.²⁴

V roce 1837 tedy vznikl první průmyslový podnik v Plzni.²⁵ Navíc se překvapivě hned od počátku počítalo s velkovýrobou a také s částečným vývozem zboží do zahraničí. Většina

LÁBEK, Ladislav. *Plzeňský obchod, průmysl a dopravnictví*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1934, str. 15-16.

²¹ Martin Kopecký (1777-1854) se zasloužil o zrušení městských hradeb, rozvoj a budování komunikací ve městě a okolí. Založil první akciovou společnost v habsburské monarchii pro výstavbu lázní a po neúspěchu tohoto podniku vybudoval spolu s dalšími měšťany v roce 1842 Měšťanský pivovar. V letech 1828 až 1850 působil jako purkmistr města Plzně. Byl významný místní český vlastenec.

LÁBEK, Ladislav. *Plzeňský obchod, průmysl a dopravnictví*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1934, str. 7.

²² Psáno rovněž jako Lewit, Löwith nebo Löwit a někdy dokonce jako Löbl.

²³ WOITSCH, Jiří, BAHENSKÝ, František, ed. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, ISBN 978-80-85010-94-7, str. 67-8.

²⁴ HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhäuser, 1883, str. 397-8.

²⁵ Nacházel se na dnešní Karlovarské třídě.

produktů se prodávala v rámci vnitřního trhu habsburské monarchie, avšak část zboží se opravdu podařilo vyvážet do Německa a Švýcarska.²⁶

Výroba nebyla zprvu rozsáhlá, ale továrně se dařilo a výroba se postupně rozšiřovala. V roce 1851 továrna zaměstnávala 25 dělníků a ročně bylo zpracováno kolem 10 000 kusů ovčích kůží, 4 000 telecích, 2 000 hovězích, 200 koňských a 400 skopových kůží. O tři roky později musela být z důvodu zvětšení výroby továrna značně rozšířena.²⁷ A v sedmdesátých letech došlo k otevření pobočky továrny v Praze. Koželužna se tak stala třetí největší koželužskou továrnou v českých zemích, což znamenalo jednoznačně velký úspěch, a snad i proto se stávala opakovaně terčem pozdějších nacionalistických a antisemitských výtržností.

Továrna zůstala až do svého zániku v majetku rodiny, avšak v roce 1929 přestala vyrábět usně a spojila se s jinou židovskou koželužskou firmou a pod novým názvem Dr. Levit & Kraus se zabývala strojovou výrobou řemenů. Továrna zanikla až v roce 1939.²⁸

Levitovi se stali jednou z nejváženějších židovských rodin v Plzni. Jednalo se především o německou rodinu, avšak v pozdějších generacích si většina mužských členů rodiny osvojila alespoň částečnou znalost českého jazyka.

V šedesátých letech v důsledku zrovnoprávnění židovského obyvatelstva se zvyšoval počet příchozích Židů, kteří hledali uplatnění v Plzni. Většina z nich pocházela z německých oblastí. Příchod relativně velkého počtu nového obyvatelstva vedl k napětí ze strany křesťanských Plzeňanů. V této době jsou ve městě doloženy menší potyčky a výtržnosti vůči majetku Židů. Útočníci byli zejména Češi, ale spíše než o český národnostní, jazykový nebo náboženský antagonismus se zde odrážela skutečnost, že Češi patřili převážně mezi chudší vrstvy obyvatelstva. Samotné útoky vůči Židům tak byly způsobeny jejich špatným ekonomickým postavením a napětím vyvolaným probíhajícími hospodářskými a sociálními změnami.

²⁶ ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, ISBN 80-86125-14-09, str. 23-4.

²⁷ LÁBEK, Ladislav. *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1922, str. 23.

²⁸ DOUŠA, Jaroslav, ed. *Dějiny Plzně v datech*. Praha: Lidové noviny, 2004, ISBN 80-7100-723-7, str. 133.

Výtržnosti se vesměs omezily jen na ničení oken a drobné poškozování budov. Většinou byli jejich aktéry drobní čeští dělníci a tovaryši. To dokládá i výzva vedení města z roku 1865, která byla směřována mistrům a předsedům řemeslnických spolků, a která je vyzývala „*aby své tovaryše a k opatrování jim určené učedníky dle možnosti v nočním čase doma drželi a tyto důtklivým ponaučováním před takovým trestuhodným jednáním, kterým se zločinu veřejného násilí dopouštějí, a za které těžký žalář od 1 až do 5 let určen jest, přísně varovali*“.²⁹ Ovšem tato výzva a ani další podobné výzvy nebyly příliš účinné, takže město muselo zřídit ještě téhož roku zvláštní bezpečnostní výbor k uklidnění situace.

Většina židovských podnikatelů vlastnila menší, případně středně velké podniky a předmětem jejich podnikání byly především tradiční židovské obory. Na příklad se jednalo o zmiňovanou kožedělnou výrobu. V Plzni tak vzniklo několik podobných továren jako Levitova, ovšem žádná z nich nedosáhla takového úspěchu jako tato. Obvykle se místní továrny – nejen kožedělné - orientovaly na výrobu pro tuzemský trh a do zahraničí se vyváželo jen sporadicky.

Výjimkami na příklad byla továrna na výrobu likérů a rafinerie lihu Adolfa Poppera, která vyvážela zejména do Švýcarska, Německa a také Itálie.³⁰ Podobně byla úspěšná firma Morice Auera, která se proslavila zejména „Plzeňským pivním hořčákem“, jenž vyvážela především do Německa a Itálie.³¹ Vzhledem ke skutečnosti, že české země byly oproti západoevropským státům hospodářsky zaostalé, bylo i toto malé pronikání na zahraniční trhy značným úspěchem. Rovněž to znamenalo, že vyráběné zboží dosahovalo na hospodářské poměry v habsburské monarchii nadprůměrné kvality.

Židovskému obyvatelstvu se podařilo úspěšně prosadit v hospodářství. Hospodářský úspěch v této době byl nutně podmíněn znalostí německého jazyka, což platilo o to více, jednalo-li se o německou nebo smíšenou oblast. A Plzeň a okolí patřily mezi smíšené oblasti,

²⁹ HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 678.

³⁰ Továrna na likéry (založená v roce 1850) se nacházela v dnešní Komenské ulici a rafinerie (založená roku 1862) v dnešní Jízdecké ulici.

³¹ Přestavená budova továrny dodnes stojí v Lochotínské ulici.

takže se místní židovské - a rovněž české - obyvatelstvo nemohlo bez znalosti němčiny výrazněji prosadit. Znalost německého jazyka ovšem nutně neznamenala integraci do německé společnosti.

Zároveň se však ukazuje, že možnosti prosazení se v majoritní nežidovské společnosti byly v praxi omezené. Bariéry se neomezovaly jen na hospodářskou oblast, avšak i na společenskou sféru, respektive z ní vyplývaly. Existenci těchto bariér dokládá i skutečnost, že Židé zakládali své podniky společně s dalšími Židy, spojovali se s židovskými firmami a zaměstnávali více Židů než ostatní obyvatelstvo. Tento jev nebyl typický jen pro Plzeň, ale obecně platil pro celé české země.³²

Integrace židovského obyvatelstva do většinové společnosti Plzně a okolí rozhodně byla značně omezená a řídila se převážně ekonomickými důvody. V Plzni - stejně jako v celých českých zemích - byl průmysl v druhé polovině devatenáctého století převážně v německých rukou, a proto byla většinou pro ekonomické uplatnění nutná znalost německého jazyka. Vzhledem k tomu, že židovské obyvatelstvo se mohlo uplatnit de facto pouze v průmyslu, tak se nutně muselo řídit převažující němčinou. To ovšem neznamenalo, že by Židé často nemluvili také česky. Navíc tuto relativně rozšířenou dvojjazyčnost do značné míry podporoval v Plzni dřívější nevyhraněný názor na národnost. V první polovině devatenáctého století ještě u starší generace byl rozšířený názor, že místní obyvatelé nejsou ani české, ani německé, ale plzeňské národnosti, protože většina obyvatel v této době obvykle ovládala německý i český jazyk. Tento postoj se ovšem přibližně od sedmdesátých let stával terčem kritiky českých vlastenců.³³

K národnostnímu napětí docházelo v Plzni až v průběhu sedmdesátých let. S tím souvisely také změny v profesním uplatnění židovského obyvatelstva, které se nerealizovalo už pouze v průmyslu nebo obchodu. V důsledku změn ve státní legislativě se Židé mohli začít

³² VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, ISBN 978-80-86729-34-3, str. 100-5.

³³ MACHÁČEK, Fridolín. *Plzeň a plzeňsko v minulosti a přítomnosti*. Plzeň: Lidová univerzita Husova, 1925, str. 99.

uplatňovat i mimo obchod a průmysl. Avšak v této době zároveň sílila německá a česká konkurence a rovněž zostřující se národnostní konflikty ztěžovaly židovské podnikání.

4. Emancipace a integrace

Počátky židovské emancipace jsou neoddělitelně spjaty s postavou císaře Josefa II. (1780-1790). Tento osvícený panovník se při svých reformách zaměřil i na židovské obyvatelstvo. Oproti své matce císařovně Marii Terezii (1740-1780), jejíž přáním bylo vyhnání Židů z území monarchie a jednou pro vždy tak vyřešit židovskou otázku, se její syn snažil učinit židovské obyvatelstvo užitečnějším pro stát – a to zejména pro jeho hospodářský význam.³⁴ Ovšem úsilí o dosažení tolerance a emancipace i tlak na reformní změny pocházel také od Židů samotných a části vzdělaných křesťanů. Tito křesťané pocházeli především z okruhu bohatých řemeslnických a obchodních vrstev, velkoobchodníků a vysoce postavených úředníků státní správy. Většina z nich byla spjata vlastními ekonomickými zájmy - často velmi úzce – s židovskými hospodářskými elitami.

4.1 Historický kontext

Reformní kroky Josefa II. nevedly k nabytí stejných práv a svobod židovského obyvatelstva jako v případě tolerančního patentu pro příslušníky helvetského a augsburského vyznání. Pouze se jejich právní postavení přiblížilo na roveň ostatním obyvatelům monarchie. I nadále byli povinni platit toleranční daň, nesměli se bez povolení stěhovat nebo bydlet mimo židovskou čtvrť. Přetrvávala také řada dalších omezení v hospodářské sféře, ve vlastnictví půdy a v podnikání.

A některé reformy přinesly naopak nová omezení. Na příklad došlo v roce 1788 k redukci autonomie tradičních židovských samospráv v oblasti soudních pravomocí. Židovské obce se měly odtěd' zabývat především náboženskými záležitostmi a jen v omezené

³⁴ V memorandu z května roku 1891 doslova císař Josef II. uvedl: „*Mým úmyslem naprosto není podpořit expanzi židovského národa v dědičných zemích, a ani obnovit jejich opětovné usazení se v krajích, kde nejsou trpěni, nýbrž jenom – v těch místech, kde už žijí, a do té míry, do jaké jsou zde trpěni – je učinit užitečnými pro stát.*“

LOHRMANN, Klaus. *Das österreichische Judentum zur Zeit Maria Theresias und Joseph II.* Eisenstadt: Rötzer, 1980, ISBN 3-85374-068-5, str. 39.

míře se věnovat záležitostem správním a politickým a to samozřejmě pod dohledem státních úřadů.

Další nepříjemnou změnou bylo zavedení branné povinnosti v roce 1788, čímž chtěl císař napomoci vyřešení chronického nedostatku vojáků v habsburské monarchii v důsledku trvajících válek a zároveň tak zmírnit odpor těch vrstev obyvatelstva, které se nemohly z vojenské povinnosti vykoupit. Habsburská říše se tímto rozhodnutím stala první zemí v Evropě, kde byla vojenská povinnost uzákoněna pro židovské obyvatelstvo.

Do všech sfér života židovských obcí zasáhla pak jazyková nařízení, která souvisela s tehdejší snahou o germanizaci veškerého obyvatelstva kvůli posílení centralizace monarchie. Židé museli veškeré záznamy v obchodních a účetních knihách, matrikách, smlouvy a dalších písemnosti související s administrativou vést pouze v němčině, což mělo usnadnit možnost kontroly těchto dokumentů státními úřady. Obecně se navíc zvýšila intenzita písemného jednání s úřady, s nimiž Židé přicházeli do kontaktu.³⁵

Nejdůležitější reformy se týkaly ovšem vzdělávání. Tyto změny probíhaly v souladu s celkovou školskou reformou zahájenou už Marií Terezií. Císařovna se pokusila už v roce 1776 začlenit židovské děti do laického vzdělávání, ale bez úspěchu. Rovněž Josef II. musel od své plánované reformy značně ustoupit a podařilo se mu ji navíc zrealizovat jen v Čechách a na Moravě.³⁶

Početnější židovské obce musely zřizovat normální židovské školy, které byly organizované v souladu s předpisy pro vzorové německé školy. Vyučovaly se v nich běžné předměty jako matematika, zeměpis a podobně, avšak nejvýznamnější byla skutečnost, že vyučovacím jazykem se stala němčina. Tyto normální školy se staly účinným prostředkem germanizace českých zemí, ovšem zároveň tím umožňovaly obyvatelstvu ovládnutí němčiny, jejíž znalost byla nutná pro dosažení společenského vzestupu, lepšího profesního uplatnění a rovněž získání určité rovnoprávnosti.

³⁵ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Juden in Böhmen*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1997, ISBN 3-486-56283-5, str. 17-44.

³⁶ KOŘÁN, Josef. Židovské školy v Čechách. In: *Kalendář česko-židovský na rok 1882-3*. 1882, str. 117-8.

Prosazování německého jazyka probíhalo snadněji a také v mnohem větším rozsahu ve městech, v nichž se jako hlavní dorozumívací jazyk používala němčina. Navíc do měst směřovalo venkovské obyvatelstvo za obživou a také vzděláním. Situace na venkově byla odlišná. Židovské osídlení na venkově bylo rozptýlené a po jazykové stránce bylo rozhodující, které etnikum v dané oblasti převažovalo. Jednalo-li se o oblast německou nebo jazykově smíšenou, byla situace obdobná jako ve městech. V oblastech s převahou českého etnika pak převládala jako hlavní dorozumívací jazyk čeština.³⁷ Na venkově žilo relativně hodně Židů. Na této skutečnosti se podílel i fakt, že odchod na venkov umožnil určité obcházení familiantského zákona z roku 1726. Ve venkovských oblastech bylo pro úřady těžší sledovat dodržování familiantského zákona a navíc sem také Židé odcházeli pod ochranu vrchnosti.³⁸

V roce 1849 došlo k částečnému zrovnoprávnění Židů, avšak úplná rovnoprávnost byla uzákoněna až tak zvanou prosincovou ústavou z roku 1867. Tato ústava jim přiznala státní občanství, rovnost před zákonem, právo volit a být volen. Mohli se volně stěhovat, vlastnit nemovitosti a provozovat jakoukoli živnost. Získali tedy oficiálně stejná práva jako ostatní obyvatelé monarchie.³⁹

Reformy rakouské vlády v devatenáctém století posílily liberální orientaci židovského obyvatelstva. Německé liberály považovali za vrchol svobodomyslnosti a občanské snášenlivosti a za garanta jejich práv a svobod. To rovněž posílilo příklon k německému jazyku a kultuře. Přitom ale liberálové neuznávali židovské tradice, zvyky a obecně jakoukoli židovskou odlišnost, kterou chápali jako deformaci pramenící ze zákazů, omezení a života v uzavřených židovských čtvrtích. Emancipace Židů měla vést k zániku odlišností, tedy k integraci bez židovské osobité kultury.⁴⁰

³⁷ WOITSCH, Jiří, BAHENSKÝ, František, ed. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, ISBN 978-80-85010-94-7, str. 17.

³⁸ WAGNEROVÁ, Alena. *V ohnisku nepokoje*. Praha: Prostor, 2003, ISBN 80-7260-093-1, str. 27-8.

³⁹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, ISBN 80-900895-4-2, str. 99-101.

⁴⁰ FRANKL, Michal. *Emancipace od Židů*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2007, ISBN 978-80-7185-882-9, str. 27-8.

Německý jazyk byl tedy jazykem průmyslu a obchodu, protože většinu hospodářství v českých zemích téměř do konce devatenáctého století vlastnili Němci. Němčina byla také jazykem kulturního národa a byla správním jazykem při styku s úřady. Německy vychovaní Židé tak spolu s německými obchodníky, průmyslníky a úředníky tvořili německé jádro měst.⁴¹

4.2 Integrace do německé společnosti v Plzni

Nejinak tomu bylo v Plzni, kde většinu hospodářství ovládali Němci. Situaci zde navíc ovlivňovala blízkost německého pohraničí, protože ještě v padesátých letech devatenáctého století měla Plzeň stále spíše charakter obchodního a řemeslnícko-zemědělského města než průmyslové lokality. Místní čtyři výroční trhy do města přiváděly četné německé obchodníky z německého (západního a severního) pohraničí, Moravy, Vídně, Bavorska a Saska.⁴²

V šedesátých letech se ovšem v Plzni začínalo dařit silněji prosazovat český element a ve městě vznikaly vlastenecké spolky jako na příklad *Měšťanská beseda*, *Hlahol* a podobně. Do této doby se také datují první větší národnostní spory mezi Čechy a Němci, přičemž největší konfrontace probíhaly v oblasti hospodářství a školství.

4.2.1 Školství

Školy byly rozhodující pro konečné určení vývoje klíčové národnostní otázky, tj. určení společného jazyka obyvatelstva v českých zemích a s ní spojené národnostní preference budoucích generací.

Židovské obyvatelstvo se v českých zemích přiklánělo především k německému školství, ať už se jednalo o veřejné německé školy nebo židovské školy. Židovské školy měly německý charakter v návaznosti na jejich tradici z doby vlády císaře Josefa II. Většina židovských škol sice postupně v devatenáctém století zanikla a děti navštěvovaly nežidovské školy, avšak dělo se tak zprvu zejména v německých jazykových oblastech, kdežto v českých

⁴¹ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Juden in Böhmen*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1997, ISBN 3-486-56283-5, str. 45-57.

⁴² ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 93.

oblastech fungovaly mnohem déle. Tato skutečnost začala v osmdesátých letech devatenáctého století vzbuzovat pozornost českých vlastenců a také přívrženců českožidovského hnutí.⁴³

V roce 1888 bylo v Čechách 104 soukromých židovských normálních škol, z nichž se 92 nalézalo v českých, případně smíšených oblastech. Ve 102 školách byla vyučovacím jazykem němčina, jedna škola byla dvojjazyčná a pouze v jedné probíhala výuka v českém jazyce.⁴⁴ Předmětem kritiky byla mnohdy skutečnost, že do veřejných židovských škol nechodily pouze židovské děti, ale někde je navštěvovaly také české nežidovské děti. Židovské školy tak byly obviňovány z germanizace českého obyvatelstva. Do těchto škol čeští rodiče posílali své děti, aby se naučily dobře německý jazyk.⁴⁵

Rovněž v Plzni se od roku 1859 nacházela židovská soukromá škola. Její výuka probíhala v němčině, avšak mezi vyučované předměty byl z praktických důvodů zařazen také český jazyk. Přestože i do ostatních plzeňských nežidovských škol, a to jak českých, tak i německých, byly posílány židovské děti, nastoupilo do této školy v prvním roce její existence 120 žáků. Průměrně ve škole studovalo ročně kolem 160 žáků. V první polovině osmdesátých let ji dokonce navštěvovalo téměř 200 dětí.⁴⁶ To znamená, že do školy chodila zhruba jedna třetina židovských dětí v Plzni. Na příklad v posledním školním roce 1891/2 v židovské škole studovalo 134 dětí, avšak zdejší německé školy navštěvovalo 259 židovských dětí. V českých školách pak studovalo pouhých 121 žáků.⁴⁷

⁴³ PAŘÍK, Arno. Synagoga nebo škola. In: BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha: Akademie věd České republiky, 2004, ISBN 80-85778-43-2, str. 361-3.

⁴⁴ KIEVAL, Hillel. *The Making of Czech Jewry*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1988, ISBN 0-19-504057-0, str. 70.

⁴⁵ Např.: „V Berouně nalézá se dvoutřídní židovská škola, kterou nenavštěvují pouze děti izraelitů, nýbrž také děti křesťanských rodičů. Zejména letos daří se škole znamenitě – navštěvuje ji totiž na dvacet křesťanských dítek a bylo by jich tam ještě více, kdyby je byl židovský učitel přijal. A mezi těmi dětmi se nalézá i syn místního českého učitele!“

Plzeňské listy. 22.10.1882, str. 2.

⁴⁶ Židovské museum, sg. 54 593.

⁴⁷ *Plzeňské listy*. 7.9.1893, str. 1.

Vzhledem ke skutečnosti, že v Plzni existoval dostatek německých škol, neobjevila se snaha přeměnit tuto školu ze soukromé na veřejnou a zpřístupnit ji tak nežidovským dětem. Nebylo proto možné obviňovat místní školu z šíření germanizace českého obyvatelstva. Plzeňský tisk tedy upozorňoval - a hlavně pranýřoval - zejména židovské školy v ostatních městech.⁴⁸ Oproti tomu situaci v Plzni jen považoval za potvrzení německví zdejších Židů a místní škole tak věnoval jen minimální pozornost.

V roce 1892 škola zanikla a to pod tlakem odporu vůči existenci židovských škol s německým vyučovacím jazykem. Právě v devadesátých letech došlo k velkému poklesu počtu těchto škol v českých zemích, jak ukazuje i následující tabulka. Po zrušení místní školy přešly všechny děti na německé obecné školy, což bylo v místním tisku silně kritizováno.⁴⁹

Počet židovských škol se postupně snižoval zejména v devadesátých letech devatenáctého století. Ovšem úbytek těchto škol probíhal rychleji v německých oblastech, v kterých docházelo k snadnější asimilaci Židů do okolní majoritní společnosti, tj. v tomto případě do německé společnosti.

V českých oblastech byla situace komplikovanější. Nerovnoměrné rušení škol dokládají i údaje v následující tabulce. Zatímco od osmdesátých let do poloviny devadesátých let devatenáctého století byla většina židovských škol v německých oblastech zrušena, v českých oblastech jich bylo uzavřeno jen necelých pět procent. Navíc nové židovské školy byly zakládány v českých oblastech ještě na počátku dvacátého století.⁵⁰

⁴⁸ Takto na příklad k situaci ve Spáleném Poříčí: „*Kdo šíří německví v českých místech? Řekli jsme to na tomto místě mnohokrát již, že hlavními šířiteli germanizace po našem venkově a městech jsou v mnohých ryze českých místech jedině Židé, kteří, ačkoliv bývají hospodářsky odkázáni výhradně na své spoluobčanstvo, tvoří uprostřed něho přece vždy zvláštní svou němčourskou stranu.*“
Plzeňské listy. 10.3.1887, str. 2.

⁴⁹ *Plzeňské listy*. 27.10.1882, str. 1.

⁵⁰ Na příklad v roce 1908 bylo povoleno zřízení německé židovské školy v Sušici, což mělo ohlas i v plzeňské tisku: např. *Plzeňské noviny*. 19.6.1908, str. 3.

Tabulka č. 4: Počet soukromých židovských škol s německým vyučovacím jazykem v
Čechách

Rok	Německé oblasti	České oblasti	Praha	Celkem
1884	13	90	5	114
1888	10	92	2	104
1890	7	79	-	86
1894	5	85	-	90
1896	3	72	-	75
1900	1	27	-	28
1910	-	5	-	5

Zdroj: KIEVAL, Hillel. *The Making of Czech Jewry*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1988, ISBN 0-19-504057-0, str. 84-5.

Přesto postupně byly židovské školy v českých oblastech rušeny, avšak rychleji než počet škol klesal počet jejich žáků, což dosvědčují i údaje v následující tabulce.

Tabulka č. 5: Počet studentů soukromých židovských škol s německým vyučovacím
jazykem v Čechách

Rok	Počet studentů
1884	4 470
1886	4 436
1890	3 843
1894	2 587
1900	1 687
1910	154

Zdroj: KIEVAL, Hillel. *The Making of Czech Jewry*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1988, ISBN 0-19-504057-0, str. 86-7.

Snahy části českých Plzeňanů o zavedení českého školství ve městě, byly židovskou menšinou přijímány převážně negativně. Na příklad při pokusu o přeměnu německé reálné školy na českou v roce 1866 Židé spolu s Němci a částí Čechů podali protest zastupitelstvu proti takovému postupu. Odmítali češtinu jako jediný vyučovací jazyk a především nesouhlasili s navrhovaným počtem hodin výuky německého jazyka. Argumentovali při tom praktickými následky, tedy nedostatečnou znalostí němčiny a z toho plynoucí zhoršené možnosti profesního uplatnění absolventů reálné školy. Děti by se tak s následnou nedostatečnou znalostí němčiny mohly v budoucnu ucházet pouze o zaměstnání v českých krajích.⁵¹

Právě důležitost dobrého ovládnutí němčiny byla důvodem, proč se i čeští měšťané připojili k tomuto protestu. K otázce školství totiž přistupovali mnozí čeští vlastenci velice realisticky. Nikdo neměl pochyby o důležitosti znalosti němčiny pro dosažení vyššího vzdělání, avšak zastánci českého školství argumentovali tím, že pokud čeština bude vyučovacím jazykem a němčina jazykem výuky, české děti se německý jazyk dokáží naučit mnohem lépe. Někdy se objevil také požadavek, aby se obdobně německé děti učily na německých školách češtině.⁵²

Obecně v Plzni platilo zhruba od devadesátých let devatenáctého století, respektive zejména od počátku dvacátého století, že židovské děti navštěvovaly obecné školy české i německé a mnohdy byly děti úmyslně posílány na obě, aby si dokázaly osvojit oba jazyky relativně vyrovnaně.⁵³ Židovští rodiče v této době začali považovat dobré ovládnutí českého jazyka pro své děti jako do budoucna výhodné.

⁵¹ HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 986-8.

⁵² KAISEROVÁ, Kristina, RAK, Jiří, ed. *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1941*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008, ISBN 978-80-7414-053-2, str. 229.

⁵³ HOCH, Max. *Geschichte der Juden in Pilsen*. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934, str. 486.

V českých zemích se počet židovských dětí navštěvujících české obecné školy zvýšil z dvaceti dvou procent z roku 1880 na padesát osm procent v roce 1900, což znamená více než dvojnásobek počtu žáků z roku 1880.⁵⁴

Zajímavá je skutečnost, že židovské děti tvořily i tak více než třetinu žáků v místních německých obecných školách. Nebýt tohoto faktu, tak by v Plzni nemohlo existovat tolik německých škol, případně německých paralelních tříd.

Tuto skutečnost je možné na příklad ilustrovat na případě plzeňské reálné školy. V roce 1890 v první třídě studovalo celkem 91 dětí, z nichž 38 chodilo do německé paralelky. Z těchto 38 dětí jich ovšem 16 bylo židovských a tedy tvořily přes 40 procent paralelní třídy. V druhé třídě téhož roku byla situace podobná. Z celkového počtu 96 žáků jich 40 navštěvovalo německou paralelku, přičemž z těchto 40 dětí bylo 17 židovských. To znamená, že Židé tvořili téměř 42 procent celkového počtu žáků v paralelce.

Skutečnost, že se postupně zmenšoval počet židovských dětí navštěvujících německé školy, případně německé paralelní třídy, dokládá také následující srovnání údajů z první a druhé třídy plzeňské reálky z roku 1890 a z roku 1907.

Tabulka č. 6: Počty žáků v první třídě plzeňské reálné školy v roce 1890 a v roce 1907

	1890				1907			
	Češi	Němci	Židé	celkem	Češi	Němci	Židé	Celkem
česká třída	53	0	0	53	58	0	5	63
německá třída	0	22	16	38	0	23	7	30
celkem	53	22	16	91	58	23	12	93

Zdroj: HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 968-73.

⁵⁴ VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, ISBN 978-80-86729-34-3, str. 94-5.

Tabulka č. 7: Počty žáků v druhé třídě plzeňské reálné školy v roce 1890 a v roce 1907

	1890				1907			
	Češi	Němci	Židé	celkem	Češi	Němci	Židé	celkem
česká třída	56	0	0	56	52	0	6	58
německá třída	0	23	17	40	0	25	7	32
celkem	56	23	17	96	52	25	13	90

Zdroj: HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 968-73.

Avšak pokud se jednalo o střední a vysoké školy, nadále mezi židovským obyvatelstvem v českých zemích převažovala preference německého školství. V roce 1882 chodilo na české střední školy jednadvacet procent dětí, ovšem v roce 1903 jejich podíl vzrostl jen na pouhých třicet pět procent.⁵⁵

Ještě pomaleji docházelo ke změnám ve vysokém školství. Na českých vysokých školách studovalo před první světovou válkou necelých dvacet procent Židů, avšak v roce 1921 se jejich počet zvětšil jen na dvacet šest procent.⁵⁶ Tento téměř neměnný trend dobře ilustruje následující tabulka s údaji z Karlovy univerzity.

Tabulka č. 8: Počet studentů na Karlově univerzitě v letech 1881 až 1904 a 1921 až 1928

Průměr let	Německá univerzita			Česká univerzita		
	celkem studentů	z toho Židé	podíl Židů v procentech	celkem studentů	z toho Židé	podíl Židů v procentech
1881-1886	1 574	336	21,3	1 175	27	2,3

⁵⁵ VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, ISBN 978-80-86729-34-3, str. 89-94.

⁵⁶ VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, ISBN 978-80-86729-34-3, str. 90-98.

1891-1896	1 258	450	35,8	2 594	64	2,5
1901-1904	1 362	366	26,9	3 401	68	2,0
1921-1925	8 544	1 521	17,8	8 397	523	6,3
1926-1928	2 874	1 069	37,2	8 430	784	9,3

Zdroj: VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, ISBN 978-80-86729-34-3, str. 95-6.

Rovněž v Plzni po absolvování obecné školy většina židovských dětí zamířila na německé střední a vysoké školy, a to i po vzniku českých středních škol ve městě. V Čechách sice všeobecně klesal počet židovských studentů navštěvujících německé střední školy ve prospěch českých středních škol, ale v Plzni tato tendence nebyla příliš patrná.

U vysokých škol byla preference německého školství u plzeňských Židů ještě markantnější, což mimo jiné vycházelo i ze skutečnosti, že německé vysoké školy byly považovány za kvalitnější a prestižnější. Vesměs většina vysokoškolských studentů z Plzně preferovala německé vysoké školy bez ohledu na skutečnost, zda se jednalo o Čechy nebo Němce. Avšak v případě plzeňských Židů bylo absolvování české vysoké školy výjimkou.

4.2.2 Hospodářství

Otázka vzdělávání úzce souvisela s hospodářstvím. Pro uplatnění v Plzni bylo nutné ovládat německý jazyk, nejlépe být alespoň do určité míry dvojjazyční. V první polovině devatenáctého století o sobě místní měšťané říkali, že nejsou ani Češi, ani Němci, ale Plzeňané. Dvojjazyčnost se uplatňovala ještě dlouho do druhé poloviny devatenáctého století.

V druhé polovině devatenáctého století se však začínaly objevovat národnostní rozepře i v rámci hospodářství. Tyto konflikty je možné pravděpodobně nejlépe ilustrovat na situaci v plzeňské Obchodní a živnostenské komoře, která zde byla založena v roce 1850.

Volební právo v komoře bylo omezeno volebním censem a to částkou výdělkové daně odváděné státu. V prvních letech existence komory byl census značně vysoký a tedy mohli být voleni jen představitelé velkoprůmyslu, tj. zejména němečtí, případně židovští podnikatelé. Na příklad v roce 1869 bylo v obvodu plzeňské komory 31 továren platících

ročně 100 zlatých a více výdělkové daně, 24 továren platících 84 zlatých, 2 odvádějících 73 zlatých, 3 po 60 zlatých, 26 po 50 zlatých, 49 po 42 zlatých, 20 po 40 zlatých, 68 po 31 zlatých a 130 odvádějících po 21 zlatých. To znamená, že na třicet jedna voličů připadlo osm komorních mandátů.⁵⁷

Vzhledem ke stupňujícímu se antagonismu mezi Čechy a Němci, nabývalo ovládnutí komory na významu a přitahovalo pozornost zejména ve smíšených oblastech, jakou byla na příklad Plzeň. Nešlo jen o lokální soupeření obou národností, avšak i o získání politického významu, protože se jednalo ve volbách komory také o poslanecká místa v zemském sněmu a od roku 1873 také v říšské radě.

V prvních letech existence byla plzeňská komora ovládána Němci, protože ti měli v Plzni stejně jako ve většině území českých zemí hospodářskou převahu nad českým obyvatelstvem. Tento rozdíl se začal zmenšovat v šedesátých letech a v roce 1866 tak byl v Plzni zvolen první český předseda Hynek Ignác Schiebl⁵⁸, který zavedl dvojjazyčné úřadování. Toto dvojjazyčné úřadování znamenalo v praxi, že v jakém jazyce byla žádost a podobně podána, v takovém jazyce byla i vyřízena. Obchodní a živnostenská komora pak vydávala tiskopisy v obou jazycích. Národnostní spory sice v šedesátých letech probíhaly, avšak nebyly zde ještě příliš bouřlivé.⁵⁹

V roce 1871 byl zvolen pátým předsedou komory židovský obchodník Carl F. Lederer (1828-1875), jenž ve své funkci stranil více Němcům. Ovšem někdy vyšel vstříc i české straně. Na příklad tak jednal v roce 1872, když si okresní hejtmanství v Kralovicích stěžovalo plzeňské komoře, že jsou rozesílány pouze německé tiskopisy. Carl Lederer jejich stížnosti částečně vyhověl a nechal pro Kralovice vyhotovit několik ručních opisů formulářů v českém

⁵⁷ JIRÁNEK, Tomáš. *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, ISBN 80-7194-638-9, str. 113.

⁵⁸ Hynek Ignác Schiebl (1823-1901) byl významný český vlastenec a jedna z vůdčích postav českého národního hnutí v Plzni. Podnikal jako knihař a později jako knihtiskař. Rovněž byl vydavatelem několika místních novin: *Pilsner Reform*, *Nové plzeňské noviny* a *Echo von Pilsen*. Jeho syn Jaroslav (1851-1933) byl významný historik a rovněž působil jako novinář.

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 108-120.

⁵⁹ Státní oblastní archiv v Plzni, sg. 21 B 204.

jazyce. Na druhou stranu však obdobné žádosti podnikatelů ze Sušice nevyhověl, snad protože by se jednalo o větší počet formulářů než v případě města Kralovice.⁶⁰

Carl Lederer působil v řadě čelních funkcí v různých podnicích, a to především v těch německých. Pro jeho významné postavení se mu někdy hanlivě přezdívalo „Judenkönig“. Mnohými českými vlastenci byl označován za odpůrce Čechů.⁶¹ Jindy byl obviňován z prospěchářství a podněcování sporů mezi Čechy a Němci, takže na příklad *Plzeňské noviny* jej označovaly za „původce a hlavu všech agitací, které směřovaly k znesváření obou národností, pro kterouž vlastnost však také u jistých lidí za poloboha platil“⁶².

Nabízí se zde možnost srovnání s židovským předsedou pražské Obchodní a živnostenské komory Bohumilem Bondym (1832-1907), který se od počátku své politické kariéry angažoval ve prospěch českožidovského hnutí a českých vlastenců. S jeho působením byli čeští Pražané spokojeni, kdežto na Carla Lederera si čeští Plzeňané jen neustále stěžovali. Navíc zatímco Bohumil Bondy dovršil své politické působení funkcí poslance v zemském sněmu, kde od osmdesátých let prosazoval české zájmy, tak Carl Lederer byl nucen uprchnout ze země.⁶³ Při svých obchodních transakcích, respektive mnohdy různých pochybných spekulací přišel o značné množství - především vypůjčených – peněz. Následný krach na burze v roce 1873 Carla Lederera připravil o zbytek majetku. Téhož roku pak utekl z Plzně do Spojených států, kde se skrýval až do své smrti. Za sebou zanechal dluhy ve výši několika set tisíc zlatých. Jen v samotné Plzni dlužil kolem dvou set tisíc a další dluhy měl u věřitelů v Praze a ve Vídni.⁶⁴ Zajímavé je, že po jeho útěku Češi tento skandál používali nikoli ke kritice místních Židů či židovského obyvatelstva obecně, ale dávali jej plně za vinu Němcům,

⁶⁰ JIRÁNEK, Tomáš. *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, ISBN 80-7194-638-9, str. 113-4.

⁶¹ Např. LÁBEK, Ladislav. *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1922, str. 99.

⁶² *Plzeňské noviny*. 4.5.1873, str. 2.

⁶³ JIRÁNEK, Tomáš. *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, ISBN 80-7194-638-9, str. 80-85.

⁶⁴ *Pilsner Bote*. 10.6.1873, str. 1.

respektive místním německým podnikatelům, kteří Carla Lederera zvolili. Ledererův židovský původ nebyl v této souvislosti de facto vůbec zmiňován.⁶⁵

Kvůli silicímu národnostnímu soupeření v osmdesátých letech začaly ve volbách do komory nabývat na významu hlasy židovské menšiny, o které usilovaly obě národnosti strany. V Plzni obvykle většina Židů volila německou stranu, což čeští vlastenci na jednu stranu židovským podnikatelům vyčítali, ale na druhou stranu oceňovali výjimky, které volily Čechy.⁶⁶

Avšak k úplnému většinovému ovládnutí komory Čechy došlo postupně až na základě změn ve volebních zákonech, respektive v postupném snižování volebních censů, a tedy bez výraznějšího vlivu – ale nikoli zcela bez přispění - židovských podnikatelů. I nadále platilo, že nejbohatší podnikatelé v Plzni byli Němci, i když se postupně zmenšoval rozdíl oproti Čechům. Češi patřili zejména mezi menší a střední podnikatele.⁶⁷

Pokud tedy shrneme působení židovských podnikatelů ve vztahu k národnostním stranám, je patrné, že místní židovští podnikatelé podporovali zejména německou stranu. V sedmdesátých letech postupně skončilo předchozí velmi úspěšné ekonomické období Židů. Stalo se tak vlivem hospodářské krize, narůstajícího antisemitismu a vzrůstající české a německé konkurence. V důsledku nižší možnosti se uplatnit v podnikání Židé usilovali o získání vysokoškolského vzdělání a to především v oblasti práv a medicíny. Avšak následné uplatnění zůstalo problematické. České i německé vysoké školy přivedly na pracovní trh každoročně více absolventů než existovalo volných pracovních míst. V habsburské monarchii následkem pomalého hospodářského rozvoje totiž nevznikalo dostatek nových míst pro tyto absolventy.⁶⁸

⁶⁵ Např. *Plzeňské listy*. 25.5.1873, str. 2.

⁶⁶ Např. *Plzeňské listy*. 4.6.1882, str. 1; *Plzeňské listy*. 15.6.1882, str. 1.

⁶⁷ JIRÁNEK, Tomáš. *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, ISBN 80-7194-638-9, str. 121-2.

⁶⁸ JOHN, Mathias. *Zur wirtschaftlichen Bedeutung des Judentums in Österreich 1848-1938*. Wien: Literas Universitätsverlag, 1990, ISBN 3-85429-101-9, str. 46-50.

4.3 Českožidovská asimilace

Jak už bylo řečeno, zhruba od šedesátých let devatenáctého století docházelo ke zlepšení postavení českého obyvatelstva v hospodářství, politice a kultuře. Začínala se přibližovat úrovni německých obyvatel. V českých oblastech středních, jižních a východních Čech se postupně stávalo hospodářsky a sociálně výhodnější ztotožnit se veřejně s místní českou společností, přestože mnozí zůstávali nadále dvojjazyční.

V roce 1873 došlo ke krachu burzy a následující hospodářská krize přetrvala až do devadesátých let. Z událostí na burze, a tedy i z následné krize hospodářství byli obviňováni nespokojeným obyvatelstvem především Židé. Kvůli hospodářským problémům nastal pokles podpory liberalismu a postupně začínaly převládat názory vystupující proti liberalismu. Počátkem osmdesátých let se objevila i v německém liberalismu debata o židovské otázce a šířil se německý antisemitismus. A to i přestože v dřívějších letech němečtí liberálové označovali české antisemitské útoky za potvrzení zaostalosti Čechů (a Slovanů obecně).⁶⁹

Deziluze z vývoje německého liberalismu a jeho vzrůstajícího antisemitismu vedla část Židů k přehodnocení vztahů k českému obyvatelstvu. První snahy o českožidovskou asimilaci se ovšem objevily už dříve. Jednalo se na příklad o dílo básníka Siegfrieda Kappera (1821-1879) anebo o brožuru *Die Juden und die Nationalen* z roku 1863, která upozorňovala židovské obyvatelstvo českého venkova na překážky společenského vzestupu německy mluvících Židů a naopak prohlašovala, že Češi měli vždy přátelštější vztah k Židům než Němci.⁷⁰

Českožidovské hnutí v organizované podobě vznikalo až v sedmdesátých letech devatenáctého století, kdy byl v Praze založen *Spolek českých akademiků-Židů*. Mezi jeho

⁶⁹ PAULEY, Bruce. *Eine Geschichte des österreichischen Antisemitismus*. Wien: Kremayr & Scheriau, 1993, ISBN 3-218-00567-1, str. 50-9.

⁷⁰ KOŘALKA, Jiří. Národní identita Židů v českých zemích 1848-1918 mezi němectvím, češtvím a sionismem. In: TOMASZEWSKI, Jerzy, VALENTA, Jaroslav, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 1999, ISBN 80-85899-80-9, str. 17.

členy převažovali vysokoškolští studenti⁷¹, ale byli zde i podnikatelé, právníci, novináři nebo umělci.⁷² Cílem tohoto hnutí byla jazyková, kulturní a národní asimilace. Činnost měla být směřována k Židům v českých nebo smíšených jazykových oblastech.⁷³

Jednou z oblastí, kde byla činnost tohoto hnutí velmi dobře patrná bylo rušení židovských škol. Stoupenci hnutí nebyli vždy striktně proti existenci odlišných škol pro židovské děti, avšak vadil jim především německý jazyk výuky. Pokud by vyučování probíhalo v českém jazyce, mohly by být za určitých okolností židovské školy tolerovány. Vesměs se ale domnívali, že veřejné obecné školy jsou dostatečně kvalitní, aby poskytly židovským dětem dobré vzdělání, a že z nich už zmizel náboženský vliv. Stoupenci českožidovské asimilace obecně byli proti jakékoli segregaci od ostatního obyvatelstva a to tedy i v podobě rozdílných škol.⁷⁴

Počet stoupenců a organizací podporující českou asimilaci rostl především na počátku devadesátých let. V této době vznikaly také obdobné organizace v Plzni. V roce 1893 zde byla založena pobočka *Národní jednoty českožidovské*. Tento spolek usiloval nejen o asimilaci do českého národa, avšak také o sociální a politické propojení. Na příklad se snažil o rozvoj českého průmyslu a obchodu nebo o zrušení židovských německých škol. Vydával také od roku 1881 *Kalendář česko-židovský* a v letech 1894 až 1907 *Českožidovské listy*.⁷⁵

Tato plzeňská pobočka vedle Plzně a okolí zaštiťovala všechny české oblasti v západních Čechách, jmenovitě okresy města Blovice, Domažlice, Klatovy, Nepomuk, Nová

⁷¹ Především se jednalo o studenty z českého venkova a to hlavně z jižních Čech, kde byly časté – a zejména obvykle bezproblémové – kontakty mezi místními Židy a Čechy.

⁷² KOŘALKA, Jiří. Národní identita Židů v českých zemích 1848-1918 mezi němectvím, češtvím a sionismem. In: TOMASZEWSKI, Jerzy, VALENTA, Jaroslav, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 1999, ISBN 80-85899-80-9, str. 18.

⁷³ ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. Czech-Jewishness as a Problem of Mixed Identity. In: KLUSÁKOVÁ, Luďa, ed. *We and the Others*. Prague: Karolinum Press, 2004, ISBN 80-246-0786-7, str. 167-70.

⁷⁴ KRAUS, Jaroslav. Německo-židovské školy v Čechách. In: *Kalendář česko-židovský na rok 1882-3*. 1882, str. 117-27.

⁷⁵ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, ISBN 80-900895-4-2, str. 509.

Kdyně, Přeštice, Kralovice a Rokycany.⁷⁶ Účast na zakládající schůzi byla početná i ze strany českých nežidovských vlastenců. O vzniku této organizace hojně informoval místní tisk. Samotné založení bylo oceňováno, ale zároveň se ozývala kritika, že českým Židům ve městě trvalo tak dlouho, než se začali angažovat v šíření češství mezi místním židovským obyvatelstvem. Současně neopomněli zdůraznit kritiku „nepřirozených“ poměrů v Plzni. *Plzeňské listy* pak pravidelně informovaly o větších akcích (ať osvětového nebo jen zábavního charakteru) pořádaných touto organizací.⁷⁷ V prvním roce působení měl spolek 726 členů, z nichž přibližně sto členů tvořili nežidovští přívrženci českožidovské asimilace.⁷⁸

Prvním předsedou spolku byl Jindřich Kohn⁷⁹, jedna z nejvýznamnějších postav židovského hnutí v Čechách vůbec. V Plzni pořádal v rámci aktivit spolku řadu přednášek a to zejména o významu asimilace.

Přednášková činnost spolku byla rozsáhlá, ale dopad na situaci v Plzni byl značně omezený, což není překvapivé vzhledem k podmínkám ve městě. Při sčítání lidu v roce 1890 se v Plzni hlásila k české národnosti jen jedna pětina místního židovského obyvatelstva a navíc se jednalo převážně o méně bohatou a významnou část obyvatelstva původem z českého venkova.⁸⁰

Spolek měl i ženský ekvivalent. Jednalo se o *Dámský odbor Národní jednoty českožidovské*, který vznikl v roce 1894.⁸¹ Tento dámský spolek ovšem vyvíjel méně rozsáhlou činnost.

Snahu o českou asimilaci stěžoval vzrůstající antisemitismus a také malá podpora hnutí ze strany Čechů. Je těžké určit úroveň české podpory v Plzni. Pobočka spolku vznikla za širšího zájmu a účasti veřejnosti. Místní tisk informoval o akcích pořádaných spolkem a obecně byla činnost Jindřicha Kohna oceňována a jeho přednášky navštěvovány, avšak v tisku byla především zveřejňována kritika poměrů v Plzni.

⁷⁶ *Plzeňský obzor*. 20.12.1893, nestr.

⁷⁷ Např. *Plzeňské listy*. *Plzeňský obzor*.

⁷⁸ *Nové plzeňské noviny*. 1.11.1893, str. 3.

⁷⁹ K němu podrobněji v páté kapitole na str. 52-3.

⁸⁰ *Nové plzeňské noviny*. 19.8.1891, nestr.

⁸¹ Archiv města Plzně, sg. 2 074.

Zejména v osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století docházelo k nárůstu antisemitských nálad, které vyvrcholily polenskou aférou. Tento moderní antisemitismus měl několik příčin. Zčásti se jednalo o česko-německý národnostní konflikt, kdy čeští nacionalisté židovské obyvatelstvo vnímali za hlavní propagátory germanizace v českých zemích. Ovšem při antisemitských útocích se velmi záhy přestalo rozlišovat mezi Židy hlásícími se k Čechům od těch, kteří měli nadále blíže k německu. Na příklad když v roce 1879 po pádu Badeniho vlády v důsledku odporu německých vlastenců došlo v německém pohraničí k násilnostem vůči českým menšinám, tak se čeští nacionalisté rozhodli pro odvetu. V prosinci téhož roku začaly v Praze velké nepokoje, při kterých docházelo nejprve k útokům na Němce, případně na Židy hlásících se k německu. Ovšem záhy docházelo k napadání všech pražských Židů, aniž by se kdokoli obtěžoval se zjišťováním jejich národnostních preferencí. A to i přes skutečnost, že v této době žilo na pražských předměstích hodně židovského obyvatelstva hlásícího se k Čechům.⁸²

Dalším důvodem antisemitismu bylo hospodářství. Češi většinou patřili mezi chudší, níže sociálně a hospodářsky postavené vrstvy. A spolu s hospodářským rozvojem docházelo ke konkurenčním střetům s židovským obyvatelstvem. Antisemitismus byl také následkem krize liberalismu a obav ze socialismu. Navíc Židé byli ztotožňováni s liberalismem, který se hospodářskou krizí zdiskreditoval. Němečtí liberálové tak byli obvykle označováni v českém tisku jako „židovští liberálové“ nebo jako „Löwyce“⁸³.

Vedle přetrvávajících náboženských stereotypů hrála důležitou roli také politická situace. S rozšířením volebního práva a se zvýšením počtu stran, měl antisemitismus velký význam pro agitaci a působení na lidi s malým zájmem o politiku. V roce 1882 došlo v monarchii ke snížení volebního censu. Volit mohli už lidé, kteří odváděli daň alespoň ve výši pěti zlatých. Jednalo se při tom zejména o drobné řemeslníky, zemědělce a menší obchodníky. Politické strany tak byly donuceny obracet svoji pozornost k nižším vrstvám společnosti více než dříve, přičemž problémy těchto skupin obyvatel byly složitější. Politici

⁸² STÖLZL, Christoph. *Kafkas böses Böhmen*. Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1989, ISBN 3-548-34546-8, str. 66-7.

⁸³ Jednalo se o spojení slov levice (myšleno politické) a častého židovského jména Löwy.

tak začali využívat skutečnosti, že mezi nižšími vrstvami obyvatel bylo rozšířené nepřátelství vůči Židům.⁸⁴

Rovněž v Plzni docházelo k nárůstu antisemitismu, zejména v posledních dvou dekádách devatenáctého století. Nejvýrazněji se místní antisemité prezentovali v *Plzeňském věstníku*.⁸⁵ Antisemitské výpady ale někdy vyzněly velmi kuriózně a zcela neodpovídající podmínkám ve městě. Na příklad v roce 1897 se v *Plzeňském věstníku*⁸⁶ objevil protest proti volbě tří Židů do místní Obchodní a živnostenské komory, avšak při tom české většiny v této organizaci bylo dosaženo jedině díky židovským hlasům.

Jednou z vůdčích postav antisemitismu v Plzni byl český vlastenec František Schwarz (1840-1906). Ve městě působil jako novinář, později jako okresní tajemník, v letech 1883 až 1903 byl poslancem českého zemského sněmu a následně byl letech 1891 až 1903 zároveň poslancem říšské rady. Ve svých článcích a politických spisech útočil pravidelně na Židy. Podezřívá je ze snahy o ovládnutí ostatních národů a to zejména skrze různé mezinárodní židovské organizace. Asimilaci s ostatním obyvatelstvem považoval téměř za nemožnou. Tvrdil, že Židé sami se přes své právní zrovnoprávnění se zbytkem společnosti odmítají do majoritní společnosti začlenit. Nechtějí se nežidovskému obyvatelstvu přizpůsobit a naopak pevně lpí a prosazují své kulturní, hospodářské a další odlišnosti. Názor, že sami Židé odmítají asimilaci, byl v počátcích vzniku moderního antisemitismu typický. František Schwarz byl však ochotný za určitých okolností připustit malou možnost asimilace u některých jedinců, proto se také v prvních letech působení plzeňské *Národní jednoty českožidovské* zdržel výraznějších útoků vůči ní. Ovšem jeho názory nebyly součástí nějakého souvislého antisemitského programu.⁸⁷

⁸⁴ PAULEY, Bruce. *Eine Geschichte des österreichischen Antisemitismus*. Wien: Kremayr & Scheriau, 1993, ISBN 3-218-00567-1, str. 210-34.

⁸⁵ Blanka Soukupová označuje *Plzeňský věstník* dokonce za první české antisemitské periodikum. SOUKUPOVÁ, Blanka. *Česká společnost před sto lety*. Praha: Sofis, 2000, ISBN 80-902785-3-1, str. 157.

⁸⁶ *Plzeňský věstník*. 8.5.1897, str. 3-4.

⁸⁷ FRANKL, Michal. *Emancipace od Židů*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2007, ISBN 978-80-7185-882-9, str. 59-63.

4.4 Sionismus

V devadesátých letech devatenáctého století vzniklo v Evropě sionistické hnutí v reakci na neúspěch asimilace do majoritních společností a nárůst antisemitismu. V této době proběhla především tak zvaná Dreyfusova aféra a v Rusku několik protižidovských pogromů v roce 1881 po vraždě cara Alexandra II. Nikolajeviče (1855-1881).

Přívrženci asimilace byli rozčarování z těchto událostí. Stoupenci sionismu se domnívali, že asimilace selhala, a proto nadále odmítali asimilaci s okolní společností jako nemožnou a naopak prosazovali existenci vlastní židovské národnosti. Rovněž chtěli obnovit vlastní židovský stát v Palestině.

Předchůdci židovského nacionalismu se objevili už dříve, avšak teprve v devadesátých letech se podařilo Theodoru Herzlovi⁸⁸ výrazně prosadit myšlenku sionismu širší židovské veřejnosti.

V českých zemích se sionismus v organizované podobě objevil v devadesátých letech devatenáctého století a zprvu především mezi německými studenty. Nejvíce byl rozšířen na Moravě, protože místní Židé odcházeli obvykle studovat do Vídně, kdežto Židé v Čechách studovali především v Praze. Morava obecně byla vždy pod větším vlivem Vídně než Čechy.

Zprvu měl v Čechách sionismus převážně kulturní charakter a k myšlence odchodu do Palestiny se dlouho stavěl spíše opatrně. Systematická snaha o vybudování židovského národa se objevila až se začátkem první světové války.

První sionistický spolek pojmenovaný *Jüdischer Volksverein Zion* vznikl v českých zemích až v roce 1899. Členy byli především menší němečtí obchodníci a úředníci.

O tři roky později vznikl v Plzni první sionistický spolek. Jednalo se o pobočku *Jüdischer Volksverein Zion*.⁸⁹ Spolek se soustředil především na pořádání přednášek.

⁸⁸ Theodor Herzl (1860-1904) pocházel z maďarské obchodnické rodiny a pracoval jako novinář. Ve svých úvahách o problémech židovské existence v moderním světě vycházel především z myšlenek M. L. Lilienbluma (1843-1910), M. Hesseho (1812-1875) a L. Pinskera (1821-1891).

AVINERI, Šlomo. *Zrození moderního sionismu*. Praha: Sefer, 2001, ISBN 80-85924-28-5, str. 93-104.

⁸⁹ *Die Welt*. 1902, č. 48, str. 11.

Plzeňský tisk se o vzniku tohoto spolku nezmiňoval a ani nereferoval o jeho akcích. Obecně se místní tisk o existenci sionismu zmiňoval jen okrajově.

Nelze doložit jazykové preference členů. Obvykle byl vnímán jako německý spolek, ale mnohdy byl označován jako česko-německé sdružení.⁹⁰ Pouze je jasné, že vzhledem ke skutečnosti, že přednášet přijížděli často sionisté z německých oblastí, na příklad z Vídně, byla dobrá znalost němčiny nutným předpokladem pro účast na přednáškách a následných debatách.

Druhým sionistickým spolkem byl spolek *Makkabi*, který byl v Plzni založen v roce 1918.⁹¹ Přestože se jednalo zejména o sportovní spolek, členové se věnovali také jiným aktivitám jako na příklad hudbě nebo přednáškové činnosti - především vztahujících se k otázkám sionismu a Palestiny. Spolek byl do určité míry dvojjazyčný a měl i vedle hebrejského a německého názvu také název český. Tato dvojjazyčnost vedle praktických příčin měla také ideologické pozadí, a to nestavět se pokud možno na žádnou stranu znesvářených národností preferencí jednoho jazyka. K tomuto ostatně vyzýval židovské obyvatelstvo v českých zemích sám zakladatel sionismu Theodor Herzl⁹², což se ovšem nedařilo tak zcela realizovat v praxi a sionisté v českých zemích byli obviňováni z propagace německého jazyka a kultury. Z toho sionisty často obviňovali přívrženci českožidovské asimilace.⁹³

Prvním plzeňským sionistickým spolkem preferujícím češtinu jako jednací jazyk byl až *Hagibor* založený po vzniku Československa roku 1921, který ovšem po několika letech byl sloučen s jednotou *Makkabi*.⁹⁴ Když pak v roce 1924 vznikl samostatný ženský sionistický spolek opět nepreferoval češtinu, ale snažil se o dvojjazyčnost.⁹⁵

⁹⁰ Např. SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář města Plzně a obcí sousedních*. Plzeň: Grafické závody, 1921, str. 189.

⁹¹ Archiv města Plzně, sg. 72 K 84.

⁹² Např. *Die Welt*. 1897, č. 23, str. 1-2.

⁹³ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, ISBN 80-900895-4-2, str. 509-13.

⁹⁴ Archiv města Plzně, sg. 728 K 84.

⁹⁵ Archiv města Plzně, sg. 2 084.

I přes působnost českožidovských a sionistických spolků převládal nadále mezi místními obyvateli příklon k německví, což bylo místním také vytýkáno a stávalo se rovněž terčem antisemitských útoků.⁹⁶

Zajímavá je skutečnost, že příklon k německví přetrvával, aniž by vyvolal potřebu založení nějakého spolku přímo jej propagujícího. Ovšem existovaly spolky, které se zabývaly podporou kultury a vzdělání a často nepřímo podporovaly právě německý element.

Pravděpodobně za nejvýznamnější takový spolek lze označit lóži *B'nai B'rit*, která byla založena v roce 1843 německými židovskými přistěhovalci ve Spojených státech, ale v osmdesátých letech devatenáctého století se rozšířily aktivity spolku i do Evropy. Její první pobočka v českých zemích vznikla v roce 1892 v Plzni.

Za cíl si kladla péči o rozvoj vzdělání, podporu umění a vědy a podporu chudých a potřebných.⁹⁷ Spolek podporoval na příklad židovský slepecký ústav *Hohe Warte* ve Vídni nebo plzeňský *Izraelitský spolek pro volné stravování*. Ovšem počátkem dvacátých let dvacátého století začal i tento spolek nabývat na českém charakteru. V roce 1924 řád přijal český název a české stanovy a později také podporoval *Společnost pro dějiny Židů v Československu*, ale rovněž pomáhal sionistickému spolku *Chaluc*. Navíc vzhledem ke skutečnosti, že se jednalo především o elitní intelektuální spolek, je otázkou, jak široce mohl ovlivňovat postoje plzeňských Židů.

Pokud jde o spolkový život v Plzni, tak většina místních organizací ve dvacátých letech dvacátého století patřila mezi německé. Na příklad z šestnácti německých humanitárních a podpůrných spolků jich devět bylo židovských.⁹⁸ O pevné pozici německé kultury svědčí také fakt, že většina dětí byla posílána na německé školy a že většina místních Židů se hlásila k německé obcovací řeči. V roce 1921 se při sčítání obyvatel nadpoloviční většina místních Židů hlásila k německé národnosti a jen dvacet procent se hlásilo k české

⁹⁶ Např. *Pražské noviny*. 27.4.1933, nestr.

⁹⁷ Archiv města Plzně, sg. 2 139.

⁹⁸ SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář města Plzně a obcí sousedních*. Plzeň: Grafické závody, 1921, str. 189-90.

národnosti. K židovské národnosti se pak hlásilo 697 osob z celkového počtu 3 086 osob a v roce 1930 dokonce 724 osob z 2 773.⁹⁹

Ovšem pokud jde o údaje o židovské národnosti, je nutné k nim přistupovat opatrně, protože mnozí Židé při sčítání zvolili židovskou národnost, aby nemuseli uvést německou. Ostatně z důvodu oslabení počtu německé menšiny¹⁰⁰ byla také československou vládou uzákoněna židovská národnost. A Židé mnohdy opravdu jednali podle tohoto očekávání, ale zároveň nadále platilo, že se v sionistickém hnutí angažovalo vždy více německých Židů. Avšak je nemožné určit, kolik německých Židů se ztotožnilo s myšlenkou židovského národa a kolik jich volilo židovskou národnost jen proto, aby nemuseli uvést německou národnost.

Skutečnost, že se většina příslušníků židovské národnosti rekrutovala z řad německy mluvících Židů, dokládá i následující tabulka, v níž jsou srovnané údaje o obcovacím jazyku z roku 1910 s údaji o národnosti z roku 1921. Z těchto dat je patrné, že podíl na židovské národnosti musel být většinou kompenzován poklesem množství stoupenců německé národnosti.

Tabulka č. 9: Obcovací řeč Židů v roce 1910 a národnost Židů v roce 1921 v českých zemích
(v procentech)

	1910		1921		
	německá obcovací řeč	česká obcovací řeč	německá národnost	česká národnost	židovská národnost
Čechy	48	52	35	49	16
Morava a Slezsko	84	14	35	16	48

Zdroj: VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, ISBN 978-80-86729-34-3, str. 92-3.

⁹⁹ SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář Velké Plzně*. Plzeň: Grafika, 1931. str. XXXIX.

¹⁰⁰ Na Slovensku se jednalo o zmenšení počtu Maďarů.

5. Židé ve vědě a kultuře

Složitost vztahu k češství a němectví můžeme ilustrovat na významných osobnostech vědy a kultury, kteří z Plzně pocházeli a nebo zde žili, protože se Židé díky liberalizaci zákonů mohli uplatňovat na poli vědy nebo kultury.

Na místní poměry nejvíce nezvyklé postavení měl Ignác Lederer (1813-1889). Narodil se v Plzni do německé rodiny obchodníka Joachima Lederera. Od Ignáce jako nejstaršího syna se očekávalo, že převezme po otci obchod. Ovšem Ignác byl během svého studia na plzeňském gymnáziu ovlivněn profesory J. V. Sedláčkem¹⁰¹, J. F. Smetanou¹⁰² a J. S. Zauperem¹⁰³, kteří patřili mezi místní nejvýznamnější české vlastence. Vzbudili v něm nejen

¹⁰¹ Josef Vojtěch Sedláček (1785-1836) pocházel z české rodiny. Působil na premonstrátském gymnáziu jako profesor matematiky a fyziky. Později vyučoval na Filozofickém ústavu v Plzni. Věnoval se bezplatně výuce českého jazyka českých studentů. Po vydání jazykových dekretů v roce 1816 se jeho zásluhou stala roku 1817 čeština poprvé vyučovaným předmětem v Plzni. Zasazoval se o český kulturní život a o české národní uvědomění v tehdy národnostně lhostejné Plzni. Svá díla psal česky i německy.

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 41-4; FELIX, Jaroslav. J. V. Sedláček. In: *Plzeňsko*. 1936, č. 6, str. 1-6; VOLF, Jan. 100. výročí smrti J. V. Sedláčka. In: *Plzeňsko*. 1936, č. 11, str. 79-82.

¹⁰² Josef František Smetana (1801-1856) působil jako profesor na premonstrátském gymnáziu v Plzni, kde mimo jiné převzal po profesoru J. V. Sedláčkovi přednášky o českém jazyce pro širokou veřejnost. Napsal jedny z prvních učebnic v češtině. V roce 1841 založil v Plzni první veřejnou českou knihovnu a čítárnu. Svoje knihy a články publikoval výhradně v češtině. Byl bratrancem slavného skladatele Bedřicha Smetany (1824-1884).

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 68-70; ŠIMÁNEK, František. *Život a dílo Josefa Františka Smetany*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1955, str. 8-29.

¹⁰³ Josef Stanislav Zauper (1784-1850) byl synem známého malíře Josefa Zaupera. Pocházel z německé rodiny, ale přesto ovládal český jazyk. Na premonstrátském gymnáziu vyučoval hlavně řečtinu a řeckou filologii. Mezi jeho žáky patřil na příklad také Bedřich Smetana. Později se stal ředitelem gymnázia a pod jeho vedením zde působili mnozí čeští vlastenci. Přátelil se s J. W. Goethem (1749-1832). V Plzni se zasazoval o český kulturní život. Svoji tvorbu vydával v českém nebo německém jazyce. Ovšem ke konci svého života publikoval více německy, za což byl plzeňskými vlastenci kritizován.

české vlastenectví, ale také lásku k literatuře. Proto Ignác po smrti svého otce v roce 1854 nepřevzal rodinný obchod, avšak prodal jej, a protože byl zároveň dědicem po svém strýci Michaelu Ledererovi, rozhodl se věnovat pouze literatuře a publicistice.

Nejvíce se proslavil jako sběratel pověstí z Plzně a okolí. Podle tehdejšího zvyku ovšem nezapisoval pověsti doslovně, jak byly vypravovány. Pouze ponechal vlastní jádro pověsti a zbytek změnil. Tím ovšem došlo k znehodnocení folklorního významu pověsti, za což byl později kritizován. Přesto jeho dílo mělo svůj význam a bylo oceňováno.

Psal zejména do plzeňských a pražských novin, avšak někdy také do vídeňských a lipských. Svoji první sbírku pověstí vydal v roce 1838 pod názvem *Skizzen und Fragmente*. Obvykle ovšem pověsti publikoval především v časopisech (na příklad *Neuer Prager Kalender*), a teprve na sklonku jeho života byly vydány souhrnně ve sbírce *Sagen und Geschichten aus Böhmen*.

Přestože se považoval za českého vlastence, publikoval výhradně v německém jazyce, protože jeho úroveň znalosti češtiny neodpovídala požadavkům pro psaní beletrie. Takové jednání nebylo ovšem tehdy nezvyklé. Téměř výhradní německé vyučování na středních a vysokých školách až do počátku šedesátých let devatenáctého století vedlo k situaci, že nemalý počet českých vlastenců přes všechnu snahu ovládal němčinu jako spisovný jazyk lépe než rodnou češtinu.

Ignác Lederer se pravidelně stýkal s ostatními českými vlastenci v Plzni a byl mezi nimi oblíben a skutečnost, že je Žid, nevadila. Avšak později se začal z neznámých důvodů odklánět od českého nacionalismu stále více k němectví, což vedlo ke značnému ochlazení vztahů s českými měšťany. V roce 1873 přišel při spekulacích na burze o značnou část svého jmění a dostal se do existenčních potíží, proto se téhož roku odstěhoval do Prahy ke svým třem neprovdaným sestrám, u nichž pak žil až do své smrti v roce 1889. Pohřben byl však podle svého přání v Plzni.¹⁰⁴

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 59-60; FELIX, Jaroslav. Plzeňský přítel Goethův. In: *Plzeňsko*. 1932, č. 6, str. 21-23.

¹⁰⁴ SCHIEBL, Jaroslav. Ignác Lederer. In: *Plzeňsko*. 1927, č. 5, str. 19-20.

Mnohem jednodušší byl postoj jiného a vlastně nejslavnějšího plzeňského spisovatele vůbec Oskara Bauma (1883-1940). Ten se narodil do německé obchodnické rodiny a oproti svým budoucím literárním kolegům jako byl na příklad Franz Kafka (1883-1924) byl i vychován v židovské víře.

Od narození měl problémy se zrakem, kvůli čemuž v osmi letech oslepl na jedno oko. Ve věku jedenácti let oslepl na druhé oko následkem poranění při rvačce s jinými dětmi. Někdy se uvádí, že v pozadí této dětské potyčky byly nacionalistické motivy a šlo tedy o útok českých dětí na německy mluvícího Žida. Ovšem sám Oskar Baum takto událost nikde neinterpretoval, přestože i on zmiňoval skutečnost, že se jednalo o české děti. Celý incident však jednoznačně považoval za obyčejné dětské prání bez nacionalistického podtextu.¹⁰⁵

Kvůli své slepotě navštěvoval speciální židovskou školu pro nevidomé *Hohe Warte* ve Vídni, kde se věnoval studiu hry na klavír a varhany. Roku 1902 po složení učitelské zkoušky se vrátil do Čech, nikoli však do Plzně, ale odešel do Prahy. Vedle učitelské profese zde působil jako kantor v synagoze a od dvacátých let také jako novinář (zejména psal o sociálních otázkách) a hudební a divadelní kritik v několika časopisech a novinách (na příklad *Prager Tagblatt*, *Prager Presse*).

Byl blízkým přítelem Franze Kafky, Felixe Weltsche (1884-1964) a Maxe Broda (1884-1968) a byl členem tak zvaného užšího *Pražského kruhu*. Dnes je tak díky tomu znám spíše jako adresát Kafkových dopisů¹⁰⁶ než jako spisovatel. V Čechách této neznalosti navíc napomáhá skutečnost, že jen málo jeho knih bylo přeloženo do českého jazyka.

Svoji první knihu – autobiografický román *Uferdasein* - vydal v roce 1908. Od kritiků se tomuto románu dostalo kladného hodnocení a v roce 1932 byl Oskar Baum oceněn československou státní cenou za německy psanou poezii, ačkoli se poezii věnoval jen okrajově a sám se za básníka příliš nepovažoval.

¹⁰⁵ Der Adalbert Stifter Verein. *Oskar Baum* [online]. [citováno 2011-10-09]. URL: <www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/a-d/baum-oskar.html>.

¹⁰⁶ Vzhledem k Baumově slepotě mu ovšem dopisy musely být předčítány, což Kafkovi bylo nepříjemné: „*Jak mu má člověk psát, když každý dopis, který dostane, je nutně veřejný*“.

KAFKA, Franz. *Dopisy rodině*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2005, ISBN 80-85844-69-9, str. 162.

Tématy jeho děl byla zejména slepota (na příklad v knize *Das Leben im Dunkel*) a postavení Židů, přičemž nemalá část jeho tvorby byla více či méně autobiografická. Vzhledem ke skutečnosti, že češtinu vůbec neovládal, psal všechna svá díla v německém jazyce. Některé jeho knihy byly přeloženy do angličtiny a hebrejštiny. Rovněž část jeho tvorby byla přeložena do češtiny.

V letech 1934 až 1938 působil jako předseda *Asociace německých spisovatelů*. Následkem vývoje poměrů ovšem ztratil víru v německou kulturu a začal si uvědomovat nebezpečí nacismu. Přesto s odchodem ze země dlouho váhal a nakonec jeho snaha o emigraci do Velké Británie byla neúspěšná. Roku 1941 zemřel na následky operace v pražské židovské nemocnici. Jeho žena Margareta (1886-1942) zemřela v Terezíně. Jejich jedinému synovi Leopoldovi (1909-1946) se sice podařilo v roce 1939 emigrovat do Palestiny, avšak už roku 1946 byl zabit v Jeruzalémě při výbuchu hotelu King David jako náhodná oběť židovského teroristického útoku.

Oskar Baum psal sice svá díla výhradně německy, ale za Němce se nepovažoval. Neovládal vůbec český jazyk a Židy chápal jako německý živel v českém prostředí. Ve svém románu *Die böse Unschuld* z roku 1913, který je pravděpodobně inspirován poměry v Plzni, charakterizuje Židy následovně: „Židé, kteří pocházejí ze zdejšího kraje, tvoří takřka jedinou německou společnost, pozůstatek z doby, kdy Němci převládali, pozůstatek staletého kulturního úsilí státu. Jediná německá škola v místě je škola židovská, kterou udržuje náboženská obec. Je ovšem dojemné, že Židé tento jazyk, a pokud to pro ně bylo možné, i německý národní svéráz, opatrovali věrněji než ti, kteří je zdělili pokrevně po předcích.“¹⁰⁷

Max Brod tento román oceňoval jako výmluvný dokumentární židovský román z maloměsta: „Kdo bude kdy chtít poznat, jak to před první světovou válkou chodilo mezi Čechy, Němci a Židy v malém českém provinčním městečku, bude si muset tuto knihu přečíst.“¹⁰⁸ Podobně tak chválil i jiný Baumův počín – historický román *Das Volk des harten*

¹⁰⁷ BAUM, Oskar. *Die böse Unschuld*. Frankfurt am Mainz: Rütter und Loening, 1913, str. 17.

¹⁰⁸ BROD, Max. *Der Prager Kreis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979, ISBN 3-518-37047-2, str. 117.

Schlafes, v němž se vyrovnával s otázkou židovského nacionalismu.¹⁰⁹ Oskar Baum nebyl sice sionista, avšak v některých ohledech k němu měl blízko, a někdy je tak označován jako stoupenec sionismu.

Ani další ve své době významný spisovatel a historik rabín Hermann Vogelstein (1870-1942) nepsal česky. Hermann Vogelstein byl synem významného rabína Heinemanna Vogelsteina (1841-1911), který působil v Plzni v letech 1868 až 1880 a poté až do své smrti roku 1911 v polském Štětíně. Rabín Heineman Vogelstein byl zakladatelem *Asociace liberálních rabínů* (*Vereinigung der liberalen Rabbiner*), které předsedal až do své smrti. Angažoval se také jako místopředseda *Asociace pro liberální judaismus v Německu* (*Vereinigung für das Liberale Judentum in Deutschland*).¹¹⁰ Orientace k německé kultuře a nedostatečná znalost českého jazyka u jeho syna tedy není nijak překvapivá. Byl odpůrcem židovského nacionalismu, proti kterému dokonce napsal roku 1906 útočný pamflet *Der Zionismus, eine Gefahr für die gedeihliche Entwicklung des Judentums*.

Hermann Vogelstein vystudoval v Berlíně a Vratislavi vedle židovské teologie také orientální jazyky. Působil jako rabín v německém Königsbergu v letech 1897 až 1920 a ve Vratislavi v letech 1920 až 1938. Stejně jako jeho otec byl stoupencem liberálního judaismu a vystupoval proti židovského nacionalismu.

Po antisemitských bouřích v roce 1938 emigroval do Spojených států, kde se stal známým spisovatelem a uznávaným historikem. Ve své tvorbě se věnoval zejména židovské historii (na příklad *Beiträge zur Geschichte des Unterrichtswesens in der jüdischen Gemeinde zu Königsberg in Preussen*, dvojdílné *Geschichte der Juden in Rom*) a náboženství (na příklad *Die Landwirtschaft in Palästina in zur Zeit der Mischna – Der Getreidebau, Militärisches aus der israelitischen Königszeit*). Svá díla publikoval výhradně v německém jazyce.¹¹¹

¹⁰⁹ BROD, Max. *Der Prager Kreis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979, ISBN 3-518-37047-2, str. 119.

¹¹⁰ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Biographia Judaica Bohemiae*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1995, ISBN 3-923293-47-X, str. 216-7.

¹¹¹ Jewish News Archive. *Dr. Herman Vogelstein scholar and former rabbi of Breslau dies in New York* [online]. [citováno 2011-10-10]. URL: <<http://archive.jta.org/article/1942/10/01/2857473/dr-herman-vogelstein-scholar-and-former-rabbi-of-breslau-dies-in-new-york>>; WLASCHEK, Rudolf

Výhradně česky psal pouze jediný plzeňský židovský literát a to Otto Guth (1890-1943), který se v Plzni narodil do dvojazyčné rodiny. Po absolvování studia medicíny na německé části Karlovy univerzity se v Plzni vedle své lékařské praxe věnoval divadlu a literatuře. Byl autorem několika úspěšných básnických sbírek (na příklad *První květy*, *Jak listí padá*), libret (na příklad *Pád Don Juanův*) a divadelních her (na příklad *Na rozcestí*). Věnoval se také hodně překládání literatury z francouzštiny, němčiny a italštiny do češtiny a vice versa. Především překládal poezii (na příklad básně Gustava Mahlera).¹¹²

Největším stoupencem českožidovské asimilace v Plzni nebyl žádný místní rodák, ale Jindřich Kohn (1874-1935), který pocházel z Příbrami a v Plzni pracoval jako advokát od roku 1882 až do roku 1927.

Byl přítelem Tomáše Masaryka (1850-1937) a byl jím názorově velmi ovlivněn. Stal se členem jeho realistické strany (dokonce za ni neúspěšně kandidoval v roce 1911 do říšské rady). Byl také členem Masarykovy české sociologické společnosti, *Mezinárodního sociologického institutu* a předsedou *československé sekce Panevropské unie*. Od studentských let se angažoval v českožidovských organizacích a patřil mezi spoluzakladatele *Svazu českých pokrokových Židů*. Byl jedním ze zakladatelů plzeňského *Směru* a pravidelně přispíval do několika periodik (na příklad do *Času*, *Rozhledu*, *Základu*, *Nové doby* nebo do *Rozvoje*).

Jindřich Kohn patřil mezi stoupence židovské integrace do české společnosti. Židovskou asimilaci při tom chápal jako proces adaptace, který ovlivňuje, jak minoritní, tak majoritní společnost: „*Usilujeme-li však o asimilaci, nezbude nám nic jiného než lid, v jehož středu žijeme, asimilovati k nám, pracovati na jeho osvětlení a jeho duševní svobodu*“.¹¹³ Nebyl přímo odpůrcem sionismu, i když tak byl mnohdy označován. Považoval sionismus za možnou alternativu k integraci, avšak jednalo se podle něj o umělé hnutí: „*Židé biblického*

Mathias. *Biographia Judaica Bohemiae*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1995, ISBN 3-923293-47-X, str. 216.

¹¹² WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Biographia Judaica Bohemiae*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1995, ISBN 3-923293-47-X, str. 73; *Plzeňský svět*. 1929, č. 4-5, str. 73.

¹¹³ The yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. *Jindrich Kohn* [online]. [citováno 2011-08-04]. URL: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kohn_Jindrich>.

starověku už neexistují, jejich potomci tvoří v jednotlivých národech nové kmeny bez vlastní organizace a jsou nutně závislé na dějinách toho kterého národa. Židovství se může organicky dotvořit jen spolu s dějinným úsilím ostatních národů, aniž by při tom ztrácelo své vlastní hodnoty.¹¹⁴ Židé by tedy neměli vytvářet vlastní národ, ale stát se součástí daných národů: „Jsi-li Čechem-Židem ve smyslu nové Evropy, pak budeš chtít takovou organizaci diaspory, abys mohl v ní tlumočit vše to, co český národ pro novou Evropu myslel a učinil, jak pro ni působí a co pro ni chystá. A Francouzi-Židé, Angličané-Židé, Rusové-Židé by tlumočili vlastní národní snahy.“¹¹⁵ Z tohoto důvodu trval na tom, aby se Židé v Čechách odklonili od německého jazyka a kultury k češtině a české kultuře. Zároveň tak měli pomoci českému národu v boji proti německému vlivu.

Hlavními tématy jeho spisů jsou osobnosti Tomáše Masaryka a Karla Marxe, socialismus, filosofie, politika, antisemitismus, vztahy mezi Čechy, Němci a Židy.

Jindřich Kohn uměl dobře český jazyk, takže většina jeho děl vyšla v češtině, ale samozřejmě ovládal i němčinu a publikoval v ní (na příklad *Das Judentum, Christentum und die Gegenwart, Das Dritte Reich und die Westmark*). Jeho nejznámější dílo *Asimilace a věky*, respektive soubory částí jeho děl posmrtně vydané Kohnovými přáteli, vyšlo v češtině.¹¹⁶

To však neměnilo nic na skutečnosti, že pro plzeňské Židy, kteří se chtěli uplatnit ve vědě či literatuře bylo typičtější přiklánět se k německé kultuře. To je patrné i u největšího ekonoma původem z Plzně.

Emil Lederer (1882-1939) se narodil do německé obchodnické rodiny a vystudoval právo a národní hospodářství na univerzitách ve Vídni, Berlíně a Heidelbergu. Ve Vídni konvertoval ke křesťanství, což nebylo u Židů původem z českých zemí obvyklým jevem. Působil jako profesor v Heidelbergu, Tokiu a Berlíně. V roce 1933 odešel kvůli politické

¹¹⁴ VYSKOČIL, Josef. Filosof dějinně ontologického pojetí humanity. In: *Filosofický časopis*. 1965, č. 4, str. 619-20.

¹¹⁵ KOHN, Jindřich. *Asimilace a věky II*. Praha: Akademický spolek Kapper, 1936, str. 20.

¹¹⁶ VYSKOČIL, Josef. Filosof dějinně ontologického pojetí humanity. In: *Filosofický časopis*. 1965, č. 4, str. 615-29; DONATH, Oskar. *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století II*. Brno: Grafika, 1930, str. 214-9.

situaci z Německa do Spojených států, kde se stal jedním ze spoluzakladatelů a prvním děkanem *New School for Social Research* v New Yorku.

V části svých děl (zejména v *State of the Masses* a v *The Threat of the Classless Society*) kritizoval a analyzoval nacismus a jevy s ním spojené. Tato část jeho tvorby byla reflektována v zahraničí, avšak překvapivě nikoli v samotném Německu, kde ostatně zůstal dodnes nedoceněn.

Emil Lederer publikoval svoji tvorbu německy (na příklad *Die Entwicklungstendenzen in den Organisationen der Angestellten*) nebo anglicky (na příklad srovnávací studie *Japan and Europe*) a český jazyk vůbec neovládal.¹¹⁷ Tato preference německé kultury a jazyka nebyla v Plzni nezvyklá, ovšem jeho konverze ke křesťanství (augsburského vyznání) byla u Židů z českých zemí neobvyklá, protože v českých zemích nebylo nutné konvertovat ke křesťanství kvůli společenskému postupu a větší možnosti uplatnění. Jinak tomu bylo ale v jiných částech habsburské monarchie, a tak na příklad mezi rakouskými Židy byl mnohem vyšší počet konvertitů.¹¹⁸

Berthold Epstein (1890-1962) pocházel z dvojjazyčné rodiny. Vystudoval medicínu na pražské německé lékařské fakultě, kde později působil také jako profesor. Za druhé světové války byl deportován do Osvětimi, kde následně pracoval jako člen Mengeleho (1911-1979) týmu, a to zejména na výzkumu gangrény obličeje.

Ve své době byl významným odborníkem v oblasti pediatrie. Zabýval se zejména výzkumem tuberkulózy u malých dětí. Svá nejvýznamnější díla (*Richtlinien für die Ernährung der Säuglinge, Richtige Ernährung und Ernährungsfehler im Schulalter*) sice napsal německy, ale český jazyk ovládal velmi dobře.¹¹⁹

¹¹⁷ JANSEN, Christoph. Emil Lederer. In: *Nummer ...5. Heidelberger Blätter für Politik und Kultur*. 1995, č. 15, str. 59-62; WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Biographia Judaica Bohemiae*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1995, ISBN 3-923293-47-X, str. 125-6.

¹¹⁸ STAUDACHER, Anna Lea. Židovští konvertité z Čech a Moravy. In: HORÁKOVÁ, Ivana, ed. *Jeden jazyk naše heslo bud' VI: Češi, Židé, Němci*. Plzeň, Radnice: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2010, ISBN 978-80-86944-41-8, str. 100.

¹¹⁹ WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Biographia Judaica Bohemiae*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1995, ISBN 3-923293-47-X, str. 44-5.

Z výše uvedených příkladů je zjevná převaha příklonu k němectví v životě místního židovského obyvatelstva. První generace Židů, která se ve městě v devatenáctém století usadila, potřebovala pro své uplatnění v podnikání zejména znalost německého jazyka, a proto také u svých dětí podporovala především německé vzdělání. V posledních dekádách devatenáctém století sice obecně v Čechách vzrostla výhodnost znalosti českého jazyka, ale v Plzni se tak dělo pomaleji a v menším rozsahu. Navíc je nutné zohlednit skutečnost, že německý jazyk platil dlouho za řeč vědy a kultury.

6. Obnova židovské komunity v Plzni

V druhé polovině devatenáctého století docházelo k zásadním změnám v postavení židovského obyvatelstva. Byla zrušena všechna hlavní omezení a Židé získali svobodu pohybu. Mohli se tak stěhovat i do měst, kde jim byl dříve zakázán pobyt. Roku 1867 získávali i plnou rovnoprávnost.

Rozvíjející se Plzeň lákala nově příchozí obyvatelstvo zejména z okolí. Roku 1858 zde žilo 192 Židů, ovšem už v roce 1870 bylo uváděno 1 207 osob židovského vyznání. V osmdesátých letech docházelo k určitému zpomalení židovského přistěhovalectví a naopak se zvyšoval počet ostatního obyvatelstva, a to především kvůli zvětšující se migraci Čechů do města. Navíc zde hrála nemalou roli i obecně nižší židovská porodnost oproti majoritnímu obyvatelstvu.

Jak dokládají i demografické údaje v následující tabulce, je zjevné, že i když se počet Židů ve městě od šedesátých let do počátku dvacátého století více než zdesetinásobil, tak jejich podíl na obyvatelstvu se zvětšil jen čtyřikrát.

Tabulka č. 10: Počet obyvatel v Plzni v letech 1870 až 1910

Rok	Celkový počet obyvatel	Z toho židovských obyvatel	Podíl Židů na celkovém počtu obyvatel (v procentech)
1858	17 379	192	1,10
1864	20 163	234	1,16
1870	23 681	1 207	5,39
1880	37 536	2 132	5,95
1890	48 463	2 507	5,17
1900	65 820	3 157	4,79
1910	78 749	3 486	4,42
1920	112 925	3 086	2,73

Zdroj: SCHIEBL, Jaroslav. *Výkon sčítací a jeho hlavní výsledky*. Plzeň: Grafika, 1911, nestr.; SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář města Plzně a obcí sousedních*. Plzeň: Grafické závody, 1921, str. 11-2.

Pokud jde o oblasti, z kterých Židé do Plzně přicházeli, tak se zprvu jednalo o jedince z německého pohraničí, ale také samozřejmě o Židy z okolí města. Převažující část prvních usedlíků mluvila pouze německy. Teprve s postupem dalších let se zvyšoval počet českých, respektive dvojjazyčných Židů, kteří se však často záhy po příchodu do města začali přiklánět k německému.

Zvětšující se počet židovských obyvatel od počátku dvacátých let devatenáctého století ve městě vyžadoval vznik nové židovské náboženské obce. Přesné datum vzniku ovšem nelze stanovit. V Plzni v první polovině devatenáctého století pravděpodobně existovala modlitebna a jsou zmínky o místní *Israelitische Kultusgemeinde*, o níž ovšem nejsou dochovány žádné bližší informace.¹²⁰

V roce 1853 získala židovská obec povolení ke stavbě synagogy. Synagoga, později nazývaná Stará, byla vystavěna v novorománském slohu podle plánů architekta Martina Stelzera¹²¹. Budova synagogy byla dokončena v roce 1859 a ještě téhož roku byla slavnostně vysvěcena. V *Knize pamětní* je vedle popisu průběhu samotné slavnostní události zdůrazněno, že „zdejší malá židovská obec, podporovaná jen příspěvky věřících zřídila v Plzni hřbitov, modlitebnu a synagogu, nákladem 30 tisíc stříbrných“.¹²² To mimo jiné dokazuje, jak se místním Židům podařilo úspěšně začlenit do místního hospodářství.

¹²⁰ SCHIEBL, Ignaz. *Adress-Buch*. Pilsen: V. Steinhauser, 1864, str. XV; LÁBEK, Ladislav. *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1922, str. 91.

¹²¹ Martin Stelzer (1815-1894) byl německý rodák z nedalekých Dobřan, který se stal významným stavitelem a architektem v Plzni, kde projektoval a realizoval hned několik významných dominant města jako například Měšťanský pivovar nebo Saský most. Především však změnil vzhled Plzně novou bytovou výstavbou v šedesátých letech devatenáctého století ve stylu dozrívajícího empíru a nastupující novogotiky.

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 122-3.

¹²² HRUŠKA, Martin. *Knih pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 649-50.

Ovšem právo držebnosti k první zdejší novodobé synagoze obdrželi místní Židé až v roce 1860.¹²³ Z šedesátých let je také prvně doložen předseda místní židovské obce, a to jmenovitě Moritz Weishut, místní obchodník s kartáčnickým a provaznickým zbožím.¹²⁴

Vzhledem k narůstajícímu počtu židovských obyvatel ve městě musela být v sedmdesátých letech vystavěna druhá synagoga. Tato tak zvaná Pomocná synagoga byla postavena v těsném sousedství se Starou synagogou a měla sloužit jako provizorní řešení než místní obec získá dostatek peněz na stavbu nové reprezentativní synagogy. V devadesátých letech pak byla krátce používána místní židovskou soukromou školou.¹²⁵

Někdy koncem šedesátých, případně v sedmdesátých letech se tedy místní obec rozhodla pro výstavbu třetí synagogy, která měla sloužit nejen pro náboženské účely, avšak zároveň měla demonstrovat významné ekonomické a společenské postavení plzeňské židovské komunity.¹²⁶

Obdobně v poslední čtvrtině devatenáctého století smýšlelo více židovských komunit v Čechách. Nově stavěné synagogy byly reprezentativní budovy připomínající svým monumentálním vzhledem křesťanské kostely a uplatňovaly se módní historizující slohy. Bohaté komunity jako plzeňská si kupovaly pozemky na stavbu v centru měst.¹²⁷

Plány na stavbu nové synagogy ovšem byly příliš ambiciózní a nad finančními možnostmi obce. V roce 1874 židovská obec sice koupila parcelu v centru města, avšak následně už neměla dostatek financí na realizaci samotné stavby. Součástí pozemku byla i budova zájezdního hostince, který z nedostatku peněz židovská obec od roku 1875 pronajímala. Ovšem zakoupená parcela byla zatížena zástavním právem, což znamenalo, že pokud nebyla do dvou let od prodeje zahájena stavba, mohl být požadován návrat pozemku

¹²³ HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 653.

¹²⁴ SCHIEBL, Ignaz. *Adress-Buch*. Pilsen: V. Steinhauser, 1864, str. 26.

¹²⁵ Předchozí budova školy se nacházela na dnešní Husově třídě.

¹²⁶ Plzeňský tisk tuto snahu kritizoval, na příklad tak mluvil o židovské touze předhazovat ostatním své bohatství.

¹²⁷ KAISEROVÁ, Kristina, RAK, Jiří, ed. *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1941*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008, ISBN 978-80-7414-053-2, str. 439-40.

zpět do vlastnictví města. Vzhledem ke skutečnosti, že židovská obec nezvládala po několik let získat dostatečné množství financí na stavbu, musela obec několikrát žádat obecní zastupitelstvo Plzně o prodloužení stavební lhůty. Tyto žádosti zdůvodňovala především svojí špatnou finanční situací¹²⁸ anebo se obhajovala svým problematickým právním postavením: „*Ze všech vyznání v rakouské říši uznaných jest totiž vyznání židovské jediným, jehož zevnější právní poměry nejsou upraveny. Zejména v Českém království jest v tomto ohledu stav na dobro nezákonný. Starý a zastaralý patent pro Židy z roku 1797, jehož užívají až dosud úřady v náboženských záležitostech, nikterak se nesrovnává se státními základními zákony a názory nynější pokročilé doby, podle něho pak jest Pražská náboženská obec jedinou zákonem uznanou náboženskou obcí, které se přiznává právo, aby vymáhala na členech svých potřebné příspěvky, kdežto izraelitské náboženské obce na venkově, přestože mnohé z nich honositi se mohou minulostí více věků, a ačkoliv v praxi správních úřadů uznávají se za obce náboženské.*“¹²⁹ Tato právní situace komplikovala možnost půjčení financí zdejší židovské obci. K právním změnám v zákonodárství v tomto ohledu došlo až v roce 1890 a následně v devadesátých letech postupně podle litery zákona vznikaly mimopražské židovské obce.

Plzeňská obec v roce 1888 žádala o povolení stavby a následujícího roku vyhlásila konkurs na stavitelské práce. Z jednacích protokolů obce ovšem vyplývá, že finanční problémy zdaleka nebyly vyřešené a nadále, byť v menší míře, přetrvávaly.

Ovšem původní návrh stavby od architekta Maxe Fleischera¹³⁰ vyvolal odpor u plzeňské křesťanské veřejnosti. Navrhovaná synagoga se měla v souladu s tehdejší módou podobat křesťanské stavbě. Byla navržena v novogotickém stylu a její věže měly dosahovat

¹²⁸ Tak tomu je na příklad v žádosti z 13.1.1879.

Archiv města Plzně, sg. 94/III 1 884.

¹²⁹ Jedná se o žádost z 16.4.1886.

Archiv města Plzně, sg. 94/III 1 892.

¹³⁰ Max Fleischer (1841-1905) byl architektem několika synagog v habsburské monarchii. V českých zemích projektoval na příklad synagogu v Českých Budějovicích nebo v Pelhřimově (obě v novogotickém stylu).

Architekturzentrum Wien: Architekten Lexikon. *Max Fleischer* [online]. [citováno 2012-02-09]. URL: <<http://www.architektenlexikon.at/de/142.htm>>.

výšky šedesáti metrů, čímž by konkurovaly, respektive překážely ve výhledu na věž křesťanského chrámu svatého Bartoloměje na nedalekém náměstí.¹³¹ Architektonické návrhy proto musely být přepracovány. Novým architektem se stal Emanuel Klotz¹³². Byl změněn plánovaný novogotický styl na maurský a novorománský a především byly sníženy věže o dvacet metrů. V této podobě pak byly stavební plány schváleny.¹³³

Se samotnou stavbou se započalo v roce 1890 a byla dokončena v roce 1893. Ovšem v devadesátých letech panoval silný antisemitismus a tak realizaci synagogy provázela tvrdá kritika ze strany českého tisku. Židovská obec se na příklad dočkala odsouzení kvůli údajnému preferování německých řemeslníků a podniků při výběrových řízeních.¹³⁴ Obci bylo dokonce vytýkáno jako nevlastenecké jednání i zadání práce české firmě, která se však nenacházela v Plzni.¹³⁵

Zajímavá je skutečnost, že zatímco tuto stavbu provázely neustálé útoky ze strany českých nacionalistů, tak jiná židovská stavba z devadesátých let proběhla zcela bez povšimnutí. A to i přes nepopiratelný fakt, že budova obřadní síně na plzeňském židovském hřbitově, byla realizovaná zejména německými podniky.¹³⁶

Národnostní otázka je patrná i na jazykových znalostech a postojích místních rabínů. V Plzni působilo často několik rabínů současně, jak ukazuje i následující seznam, avšak zde se podrobněji zaměříme jen na vybrané osobnosti.

Tabulka č. 11: Seznam plzeňských rabínů od roku 1853 do roku 1939

Jméno	Doba působení v Plzni
Angelus Kafka	1853-1868

¹³¹ Archiv města Plzně, sg. 21 010.

¹³² Emanuel Klotz (1842-1908) byl plzeňský architekt a majitel cihelny v Plzni. Podílel se na příklad na přestavbě Kalikovského mlýna.

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 99-100.

¹³³ Archiv města Plzně, sg. 21 015.

¹³⁴ Např. *Plzeňské listy*. 4.3.1893, str. 2.

¹³⁵ *Plzeňské listy*. 18.5.1893, str. 2.

¹³⁶ Archiv města Plzně, sg. M 2 167 – M 2 193.

Moritz Deutsche	1866-1877
Heinemann Vogelstein	1868-1880
Nathan Porges	1880-1882
Isidor Carro ¹³⁷	1882-1891
Adolf Posnanski	1891-1907
S. W. Linka	1905-1918
Joachim Beck	1907-1908
L. M. Müller	1910-1918
Ludwig Golinsky	1908-1925
Max Hoch	1925-1939

Zdroj: HOCH, Max. Geschichte der Juden in Pilsen. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934, str. 483-90.

Prvním plzeňským rabínem se stal Angelus Kafka (1797-1870), který už od roku 1836 působil jako krajský rabín pro Plzeňský a Klatovský kraj. Před tím byl rabínem v obci Vlachovo Březí u Prachatic a v Hohenemsu v dnešním Rakousku. Vedle německého jazyka ovládal dobře i češtinu. Udržoval blízké vztahy s různými českými vlastenci, v Plzni zejména s Josefem Vojtěchem Sedláčkem, Josefem Františkem Smetanou, Josefem Stanislavem Zauperem a v neposlední řadě také s Ignácem Ledererem.

S Kafkovým působením bylo spokojené místní židovské obyvatelstvo, ale také ostatní Plzeňané. V roce 1868 odešel do výslužby a následně za dva roky zemřel. Byl pohřben na plzeňském hřbitově a jeho hrob se stal poutním místem, k němuž se chodili Židé modlit o

¹³⁷ Psáno rovněž jako Caro nebo Karro. Je zmiňován v knize Šimona Welse *U Bernátů*. Praha: Triáda, 2011, ISBN 978-80-87256-48-0, str. 140.

pomoc zejména v období německé okupace.¹³⁸ To svědčí o skutečnosti, jak hluboce se dokázal zapsat do srdce a vědomí místního židovstva.

Na uvolněné místo rabína po Angelusi Kafkovi nastoupil Heinemann Vogelstein (1841-1911). V Plzni působil v letech 1868 až 1880. Heinemann Vogelstein neovládal téměř vůbec český jazyk. Navíc byl do značné míry odpůrcem českých vlasteneckých snah. Německý jazyk a německou kulturu pokládal za vyspělejší. Prosazování češtiny ve školství a státní správě českými vlastenci považoval za nesmyslné a zpátečnické.

Plzeňští čeští nacionalisté jej v důsledku jeho jednání a vystupování označovali jako „nepřítele“ a „škůdce“ češství.¹³⁹ A dále jej obviňovali z prosazování němectví mezi místními Židy.¹⁴⁰ Rabínův postoj však vycházel zejména z pragmatických příčin. Proti češtině samotné neměl striktní výhrady, byť ji považoval za méně vyspělý jazyk než němčinu.¹⁴¹ Ovšem české země považoval za německou oblast a tedy orientaci na německou kulturu chápal jako logickou a samozřejmou. Ostatně on sám pocházel ze Severního Porýní v Německu, takže by spíše bylo překvapivé, kdyby zastával jiný názor.

Osvojení si německého jazyka považoval za téměř nezbytné pro možnost uplatnění jedince, ale to neznamenal, že by byl proti používání češtiny v běžném životě. Uznával skutečnost, že znalost českého jazyka mohla být za určitých okolností užitečná. Ovšem takovéto osvojení češtiny mělo probíhat vedle německého jazyka a ne na místo něj, případně na úkor jeho dobrého zvládnutí.¹⁴² Z tohoto důvodu proti výuce českého jazyka na místní soukromé židovské škole nic nenamítal. Byl si vědom skutečnosti, že získaná částečná znalost češtiny se může místním žákům hodit při budoucím profesním uplatnění. Stejně tak neměl nic proti Židům, kteří ovládali lépe češtinu než němčinu. Dokonce když v roce 1880 opouštěl Plzeň, aby nastoupil na nové místo rabína v polském Štětíně, tak se loučil mimo jiné

¹³⁸ Národopisné museum Plzeňska, sg. 12 217; HOCH, Max. Geschichte der Juden in Pilsen. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934, str. 487.

¹³⁹ Např. *Plzeňský věstník*. 15.11.1876, str. 2; *Plzeňské listy*. 12.9.1879, str. 3.

¹⁴⁰ Např. *Plzeňské noviny*. 17.10.1869, str. 3.

¹⁴¹ Národopisné museum Plzeňska, sg. 12 217.

¹⁴² Archiv města Plzně, sg. 2 C 313.

s českými přáteli krátkým oznámením v českých novinách, které si pro tuto příležitost nechal přeložit.¹⁴³

Na počátku roku 1882 přišel do Plzně rabín Isidor Carro (kolem roku 1840-1891) Pocházel z Polska, a proto do něj místní čeští vlastenci vkládali naděje na počestění plzeňské židovské obce a také na obecnou podporu českého nacionalismu. Doufali tak v určitou slovanskou sounáležitost. Avšak rabín Isidor Carro se sice narodil v Polsku, ale do německé rodiny. Rovněž se mu dostalo výhradně německého vzdělání. Přesto jeho vztah k češtině a českému nacionalismu byl přece jenom kladnější než na příklad postoj rabína Heinemanna Vogelsteina nebo obecně většiny místních Židů v této době.

Ovšem rabínův postoj byl českými vlastenci zveličován a idealizován. Když se na příklad v květnu roku 1889 zúčastnil dobročinného bazaru českého vlasteneckého spolku *Žumbera* a přispěl mu finančním darem, vyšel ve stejnojmenných novinách článek oslavující jeho „slovanské vlastenectví“. V článku bylo zdůrazněno, že Isidor Carro pochází z polské rodiny, v níž se samozřejmě komunikuje vzájemně výhradně polsky. Navíc měl k darovanému finančnímu obnosu přiložit lístek se slovy „*Na vzájemnost slovanskou*“.¹⁴⁴

Carro se sice snažil dementovat tvrzení tohoto článku a zaslal do jiných novin k otištění dopis uvádějící na pravou míru informace z článku v *Žumberovi*. Zejména zdůrazňoval skutečnost, že není polský Žid, protože jeho rodina byla německá a i jeho vzdělání bylo výhradně německé. Na závěr popřel, že by ke svému daru přiložil v *Žumberovi* citovaný lístek. *Plzeňské noviny* sice jeho dopis otiskly, avšak připojily tento „vysvětlující“ dovětek: „*Připomínáme k tomu, že takto učinil pro shodu s německými souvěrci, ale sami nepřikládáme tomuto dopisu ani nejmenší víry, naopak jsme pevně přesvědčeni, že nemůžeme vyvrátit z uveřejněného článku nic.*“¹⁴⁵

¹⁴³ „*Odjíždějice do Štětína, vyslovujeme tuto všem svým milým přátelům a známým srdečné “s Bohem”!*“

Plzeňské listy. 14.4.1880, str. 3.

¹⁴⁴ *Žumbera*. 14.5.1889, str. 2.

¹⁴⁵ *Plzeňské listy*. 23.5.1889, str. 3.

Je ovšem pravdou, že předchozí článek o údajném slovanském vlastenectví vyvolal minimálně u vedení židovské obce určitou nevoli. Na druhou stranu nic nedokládá, že by Isidor Carro nějak přímo podporoval české nacionalisty nebo stoupence českožidovského hnutí, kteří se ve městě v této době objevovali. Dokonce není ani úplně jasné, zda mluvil česky, případně do jaké míry češtinu ovládal.

Na místo Isidora Carra nastoupil roku 1891 rabín Adolf Posnanski (1852-1920), který pocházel z Ruska a teologické vzdělání získal ve Vratislavi a Paříži. Než přišel do Plzně byl v letech 1889 až 1891 rabínem v německém Liberci.

V době jeho působení v Plzni došlo ke dvěma výraznějším roztržkám. V roce 1893 se tak řešila otázka jazyka votivní desky, jež měla být umístěna ve vestibulu Velké synagogy. Návrh na ryze český text sice nepadl, avšak část představenstva se neúspěšně dožadovala česko-německého nápisu.¹⁴⁶ A tento postoj podporovalo nemálo řadových členů obce, což vedlo k sepsání petice, pod níž se podepsala zhruba čtvrtina místních Židů.¹⁴⁷

Druhý spor proběhl ještě téhož roku a týkal se jazyka rozesílaných pozvánek k slavnostnímu vysvěcení Velké synagogy. Původně měly být ryze německé, ovšem protože se začalo proslýchat, že by část českých Židů nepřišla, tak nechalo vedení obce vytisknout také česko-německé pozvánky.¹⁴⁸

Čeští nacionalisté, ale také židovští přívrženci českožidovské asimilace obviňovali rabína z germanizace místních Židů.¹⁴⁹ Zajímavé je, že v době jeho působení byl několikrát nadnesen požadavek, aby se čeština stala jednacím jazykem obce a aby místní rabín musel povinně ovládat český jazyk. Ovšem ani jeden z těchto požadavků nebyl vyslyšen.¹⁵⁰

V roce 1907 se stal novým rabínem Joachim Beck (1856-1921). Pocházel z německé části Slezska a tedy nemluvil vůbec česky, což vyvolalo odpor části místních Židů. Volba tohoto rabína neunikla ani plzeňskému tisku, který využil příležitosti k tvrdé kritice celé

¹⁴⁶ Židovské museum, sg. 63 704.

¹⁴⁷ *Pilsner Reform*. 18.7.1893, str. 4; *Plzeňský obzor*. 26.7.1893, str. 3.

¹⁴⁸ *Plzeňský obzor*. 20.12.1893, str. 4.

¹⁴⁹ Např. *Pilsner Reform*. 5.6.1894, str. 4; *Plzeňský věstník*. 10.7.1895, str. 3.

¹⁵⁰ Státní oblastní archiv v Plzni, sg. 21 B 297.

místní židovské obce.¹⁵¹ Ovšem Joachim Beck působil v Plzni krátce a to necelý jeden rok. Důvodem jeho odchodu nebyly pravděpodobně pouze výhrady části českých Židů, avšak nějaké blíže neurčené spory s členy vedení místní obce.¹⁵²

V letech 1907 až 1925 pak v Plzni působil rabín Ludwig Golinsky (1876-1935), který pocházel z Německa. V době svého příchodu do města neuměl vůbec česky, avšak na rozdíl od některých svých předchůdců se snažil si postupně alespoň částečně osvojit český jazyk.

V Plzni se vedle svých povinností rabína angažoval hodně v charitativní činnosti. A to především v charitativním spolku *Kreuzerverein zur Erziehung armer israelitischer Waisen in Pilsen*, který byl založen v roce 1880 a za cíl si kladl péči o vzdělání sirotek, pomoc chudým nebo práce neschopným Židů.¹⁵³ Od roku 1920 až do svého odchodu z města působil Ludwig Golinsky jako předseda tohoto spolku. V roce 1918 se stal předsedou plzeňské lóže *B'nai B'rit*.¹⁵⁴

Ačkoli se zdá, že on sám se přímo do větších jazykových sporů s členy židovské obce nedostal, sílil po vzniku Československa tlak na vedení obce, aby místní rabín ovládal češtinu na dostatečné úrovni, což Ludwig Golinsky nesplňoval. To vedlo následně k situaci, že v roce 1925 kvůli své chabé znalosti češtiny musel opustit svoji funkci. Odešel do města Bytomi v Horním Slezsku, kde působil až do roku 1935, kdy byl odvezen do koncentračního tábora a zabit. Plzeňská obec se dožadovala objasnění smrti svého bývalé rabína a dokonce se kvůli tomu obrátila na Společnost národů, ačkoli Německo nebylo jejím členem. Avšak se svými požadavky obec neuspěla. Zpráva o smrti Ludwiga Golinského se dostala i na stránky českého tisku a to včetně plzeňského tisku.¹⁵⁵

Až teprve po odchodu rabína Ludwiga Golinského nastoupil v Plzni rabín, jenž mluvil plynule česky. Jednalo se o rabína Maxe Hocha (1874-1940), který ve městě působil v letech

¹⁵¹ Např. *Plzeňský věstník*. 12.10.1907, str. 3.

¹⁵² Archiv města Plzně, 6 K 254.

¹⁵³ Archiv města Plzně, 710 K 82.

¹⁵⁴ *Kalender für Israeliten für das Jahr 1918-9*. 1918, str. 12.

¹⁵⁵ Např. *Nová doba*. 26.11.1935, str. 3.

1925 až 1939, kdy byl spolu s dalšími plzeňskými Židy deportován do koncentračního tábora v Dachau.¹⁵⁶

Shrneme-li tedy působení místní židovské obce, tak je zjevné, že její německý charakter ustupoval jen pomalu. Čeští Židé sice opakovaně prokazovali snahu o změnu němectví obce, ale evidentně jich bylo málo a nebyli schopni získat dostatečnou podporu. Na konci devatenáctého století se při tom přibližně jedna čtvrtina místních přihlásila při sčítání lidu k českému obcovacímu jazyku. Ovšem ke změně přístupu nevyzývali obec jen místní čeští Židé a místní *Národní jednota českožidovská*, ale také českožidovské spolky z dalších měst.

K určitému obratu došlo teprve až se změnou politické situace a to především po založení samostatného Československého státu, což vedlo k postupnému přehodnocování postoje k českému jazyku a Čechům obecně. Avšak i přes tyto snahy zůstával nezpochybnitelný příklon většiny Židů k německé kultuře a jazyku, který přetrvával i dlouho po vzniku Československa.

¹⁵⁶ Židovské museum, sg. 20 880.

7. Závěr

Devatenácté století přineslo pro židovské obyvatelstvo mnoho zásadních změn, které byly dovršeny získáním plné rovnoprávnosti. Ovšem na druhou stranu toto období přineslo nové problémy v otázce integrace do majoritní společnosti.

V českých zemích se postupně během devatenáctého století objevila národnostní otázka a Židé si najednou museli vybrat, zda se přihlásí k české nebo německé národnosti. Tato volba byla zejména komplikovaná v národnostně smíšených oblastech. Jednou z takových oblastí byla i Plzeň, kde žila početná německá menšina. Navíc se město nachází v blízkosti pohraničí a pro jeho ekonomiku byly už po několik staletí důležité hospodářské styky s Německem.

Postavení Židů zde ovšem komplikovala skutečnost, že v šestnáctém století byli z města vypovězeni a postupně se sem v devatenáctém století navraceli. Počátky tohoto návratu byly spojeny především se změnami v hospodářství v této době, které nastaly v důsledku průmyslové revoluce a industrializace. V Plzni byly průkopníky těchto hospodářských změn především Němci a Židé. První průmyslový podnik ve městě tak založil Žid. A mnozí další zde zakládali své továrny, ačkoli ne vždy se souladem s platnými právními předpisy.

Židé se v devatenáctém století úspěšně integrovali do místního hospodářství. S tím souvisela i jazyková otázka. Úspěch v hospodářství byl podmíněn znalostí němčiny. Německý jazyk byl obecně po celé devatenácté století jazykem průmyslu a obchodu, jelikož většina hospodářství v českých zemích – včetně Plzně – byla téměř až do konce devatenáctého století převážně v německých rukou. Tedy znalost německého jazyka byla nezbytná pro profesní uplatnění, avšak také pro usnadnění společenského vzestupu, protože Němci tvořili tzv. lepší společnost. Proto první Židé, kteří se v Plzni v devatenáctém století usadili, posílali své potomky do německých škol.

Je nemožné odhadnout, do jaké míry se považovali za Němce. Navíc nemalá část z nich byla alespoň částečně dvojjazyčná. Avšak jednoznačně se v druhé polovině devatenáctého století do německé společnosti úspěšně integrovali, a to především potomci

prvních příchozích. Paradoxně se tak dělo v době, kdy začali být Židé z německé společnosti vylučováni. Stalo se tak v důsledku krize hospodářství a liberalismu v sedmdesátých letech. Najednou se z německého liberalismu, bývalého garanta práv Židů, stal nepřítel a tvrdý kritik.

Část židovského obyvatelstva se v důsledku těchto společenských a politických změn začala přiklánět k českožidovské asimilaci. I v Plzni se objevila snaha o tuto asimilaci, což vedlo v devadesátých letech k založení dvou českožidovských spolků. Zajímavá je skutečnost, že českožidovské hnutí ve městě prosazoval především Jindřich Kohn, který nepocházel odsud, ale z Příbrami a do Plzně odešel kvůli zaměstnání. Jindřich Kohn se stal hlavním iniciátorem místních českožidovských snah a byl zakladatelem – a následně dlouholetým předsedou - prvního českožidovského spolku ve městě založeného v roce 1893.

Ovšem toto úsilí českožidovského hnutí bylo mařeno malou podporou ze strany Čechů a antisemitskými náladami ve společnosti, protože osmdesátá a devadesátá léta devatenáctého století byla poznamenána silným českým antisemitismem. Plzeňský tisk byl tak v této době plný protižidovské kritiky a urážek. Moderní antisemitismus nebyl jen doménou Čechů, ale měl mnoho stoupenců i mezi Němci. V Plzni ovšem převažovaly antisemitské výpady z české strany. Pravděpodobně z důvodu, že místní Židé tvořili nemalou část plzeňských Němců a tedy bez jejich podpory by se na příklad zkomplikovalo fungování německých škol, případně německých paralelních tříd.

Moderní antisemitismus se v této době neobjevoval jen v českých zemích, ale i jinde v Evropě. Tento vývoj ve společnosti vedl k rozčarování Židů z asimilace. V reakci na tuto skutečnost vzniklo sionistické hnutí. Sionisté na místo asimilace, kterou považovali za nemožnou, propagovali vlastní židovskou národnost a rovněž snahu o obnovu vlastního židovského státu.

Sionismus se rovněž rozšířil do českých zemí. Přestože se místní sionisté snažili vyhnout sporům mezi Čechy a Němci, byli mnohdy označováni za stoupence německví. Takto na ně útočili na příklad stoupenci českožidovského hnutí. Také v Plzni se objevily sionistické spolky, přičemž první byl založen roku 1902. Další spolky pak vznikaly v období po první světové válce. Ovšem na počátku dvacátého století měly jen omezený vliv na místní židovské obyvatelstvo.

K určité změně došlo po vzniku Československa, kdy byl na příklad prosazen požadavek, aby místní rabín ovládal český jazyk. Ovšem tyto změny směrem k češství byly jen malé a pozvolné. Ještě ve třicátých letech dvacátého století převažoval příklon k němectví a značná část místních Židů neovládala dokonce vůbec český jazyk.

Zůstává otázkou, proč se místní Židé přikláněli tak silně k němectví. Dokonce i Židé, kteří přišli do Plzně původně z českých oblastí, se často velmi záhy přiklonili k němectví. K nalezení odpovědi by bylo zapotřebí podrobněji zmapovat podobu a vývoj vztahů místních Židů a Němců. Rovněž by bylo užitečné zjistit profesní strukturu a klientelu místních Židů. Bližší výzkum by byl potřebný i pro zdůvodnění skutečnosti, proč tolik Židů z okolí Plzně (na příklad z nedalekých Štěnovic) přicházelo do města jen se znalostí německého jazyka a nebyli dvojjazyční, jak by se dalo předpokládat.

8. Seznam použité literatury a pramenů

Prameny:

Archiv města Plzně:

sg. 2 074

sg. 2 084

sg. 2 139

sg. 21 010

sg. 21 015

sg. 2 C 313

sg. 6 K 254

sg. 72 K 84

sg. 710 K 82

sg. 728 K 84

sg. M 2 167 – M 2 193

sg. 94/III 1 884

sg. 84/III 1 892

Národopisné museum Plzeňska:

sg. 12 217

sg. 37 551

sg. 37614

Státní oblastní archiv v Plzni:

sg. 21 B 204

sg. 21 B 297

Židovské museum:

sg. 20 880

sg. 54 593

sg. 63 704

Dobový tisk:

Nová doba

Nové plzeňské noviny

Pilsner Bote

Pilsner Reform

Plzeňské listy

Plzeňské noviny

Plzeňský obzor

Plzeňský věstník

Pražské noviny

Die Welt

Žumbera

Sekundární literatura:

AVINERI, Šlomo. *Zrození moderního sionismu*. Praha: Sefer, 2001, str. 250, ISBN 80-85924-28-5.

BAUM, Oskar. *Die böse Unschuld*. Frankfurt am Mainz: Rütter und Loening, 1913, str. 250.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav, ed. *Dějiny Plzně I*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1965, str. 354.

BROD, Max. *Der Prager Kreis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979, str. 189, ISBN 3-518-37047-2.

ČEPELÁK, Václav, ed. *Dějiny Plzně II*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1967, str. 296.

DONATH, Oskar. *Židé a židovství v české literatuře 19. a 20. století II*. Brno: Grafika, 1930, str. 282.

DOUŠA, Jaroslav, ed. *Dějiny Plzně v datech*. Praha: Lidové noviny, 2004, str. 787, ISBN 80-7100-723-7.

- EFMERTO VÁ, Marcela, SAVICKÝ, Nikolaj. *České země v letech 1848-1918 I*. Praha: Libri, 2009, str. 453, ISBN 978-80-7277-171-4.
- FELIX, Jaroslav. J. V. Sedláček. In: *Plzeňsko*. 1936, č. 6, str. 1-6.
- FELIX, Jaroslav. Plzeňský přítel Goethův. In: *Plzeňsko*. 1932, č. 6, str. 21-23.
- FRANKL, Michal. *Emancipace od Židů*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2007, str. 403, ISBN 978-80-7185-882-9.
- CHYLÍK, Jindřich. *Plzeňský průmysl*. Plzeň: V. Steinhauser, 1914, str. 37.
- HOCH, Max. Geschichte der Juden in Pilsen. In: GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn, Prag: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1934, str. 478-89.
- HRUŠKA, Martin. *Kniha pamětní královského krajského města Plzně*. Plzeň: V. Steinhauser, 1883, str. 1 125.
- JANSEN, Christoph. Emil Lederer. In: *Nummer ...5. Heidelberger Blätter für Politik und Kultur*. 1995, č. 15, str. 59-62.
- JIRÁNEK, Tomáš. *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v českých zemích 1850-1918*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2004, str. 230, ISBN 80-7194-638-9.
- JOHN, Mathias. *Zur wirtschaftlichen Bedeutung des Judentums in Österreich 1848-1938*. Wien: Literas Universitätsverlag, 1990, str. 118, ISBN 3-85429-101-9.
- KAISEROVÁ, Kristina, RAK, Jiří, ed. *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1941*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008, str. 490, ISBN 978-80-7414-053-2.
- KIEVAL, Hillel. *The Making of Czech Jewry*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1988, str. 399, ISBN 0-19-504057-0.
- KOHN, Jindřich. *Asimilace a věky I*. Praha: Akademický spolek Kapper, 1936, str. 661.
- KOHN, Jindřich. *Asimilace a věky II*. Praha: Akademický spolek Kapper, 1936, str. 452.
- KOŘALKA, Jiří. Národní identita Židů v českých zemích 1848-1918 mezi němectvím, češtvím a sionismem. In: TOMASZEWSKI, Jerzy, VALENTA, Jaroslav, ed. *Židé v české a polské občanské společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 1999, str. 16-24, ISBN 80-85899-80-9.

- KRAUS, Jaroslav. Německo-židovské školy v Čechách. In: *Kalendář česko-židovský na rok 1882-3*. 1882, str. 117-27.
- LÁBEK, Ladislav. *Plzeňský obchod, průmysl a dopravnictví*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1934, str. 37.
- LÁBEK, Ladislav. *Z historie plzeňského obchodu a průmyslu*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1922, str. 77.
- LOHRMANN, Klaus. *Das österreichische Judentum zur Zeit Maria Theresias und Joseph II.* Eisenstadt: Rötzer, 1980, str. 469, ISBN 3-85374-068-5.
- MACHÁČEK, Fridolín. *Plzeň a plzeňsko v minulosti a přítomnosti*. Plzeň: Lidová univerzita Husova, 1925, str. 207.
- PAŘÍK, Arno. Synagoga nebo škola. In: BLÁHOVÁ, Kateřina, PETRBOK, Václav. *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Praha: Akademie věd České republiky, 2004, str. 361-3, ISBN 80-85778-43-2.
- PAULEY, Bruce. *Eine Geschichte des österreichischen Antisemitismus*. Wien: Kremayr & Scheriau, 1993, str. 475, ISBN 3-218-00567-1.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, str. 430, ISBN 80-900895-4-2.
- SCHIEBL, Ignaz. *Adress-Buch*. Pilsen: V. Steinhauser, 1864, str. 77.
- SCHIEBL, Jaroslav. *Adressář královského města Plzně*. Plzeň: M. Pokorný, 1905, str. 584.
- SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář města Plzně a obcí sousedních*. Plzeň: Grafické závody, 1921, str. 670.
- SCHIEBL, Jaroslav. *Adresář Velké Plzně*. Plzeň: Grafika, 1931, str. 864.
- SCHIEBL, Jaroslav. Ignác Lederer. In: *Plzeňsko*. 1927, č. 5, str. 19-20.
- SCHIEBL, Jaroslav. Košer maso na plzeňských jarmarcích. In: *Plzeňsko*. 1928, č. 3, str. 16-17.
- SCHIEBL, Jaroslav. Křty Židů a jinověrců v Plzni na konci XVII. století a počátku XVIII století. In: *Plzeňsko*. 1924, č. 5, str. 4-5.
- SCHIEBL, Jaroslav. *Nejnovější adresář královského města Plzně*. Plzeň: M. Pokorný, 1905, str. 584.

- SCHIEBL, Jaroslav. *Výkon sčítací a jeho hlavní výsledky*. Plzeň: Obec královského města Plzně, 1911, str. 28.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. *Česká společnost před sto lety*. Praha: Sofis, 2000, str. 164, ISBN 80-902785-3-1.
- STAUDACHER, Anna Lea. Židovští konvertité z Čech a Moravy. In: HORÁKOVÁ, Ivana, ed. *Jeden jazyk naše heslo bud' VI: Češi, Židé, Němci*. Plzeň, Radnice: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2010, str. 98-115, ISBN 978-80-86944-41-8.
- STÖLZL, Christoph. *Kafkas böses Böhmen*. Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1989, str. 147, ISBN 3-548-34546-8.
- STRNAD, Josef. *Listnář královského města Plzně a druhdy poddaných osad I*. Plzeň: Městské historické muzeum, 1891, str. 764.
- STRNAD, Josef. *Listnář královského města Plzně a druhdy poddaných osad II*. Plzeň: Městské historické muzeum, 1905, str. 910.
- ŠIMÁNEK, František. *Život a dílo Josefa Františka Smetany*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1955, str. 135.
- ŠPIRKOVÁ, Věra. *Židovská komunita v Plzni*. Domažlice: Český les, 2000, str. 119, ISBN 80-86125-14-09.
- URBAN, Otto. *Československé dějiny 1841-1914 I*. Praha: SPN, 1978, str. 144.
- URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost*. Praha: Lidové noviny, 2003, str. 323, ISBN 80-7106-500-5.
- VOBECKÁ, Jana. *Populační vývoj Židů v Čechách v 19. a první třetině 20. století*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2007, str. 149, ISBN 978-80-86729-34-3.
- VOLF, Jan. 100. výročí smrti J. V. Sedláčka. In: *Plzeňsko*. 1936, č. 11, str. 79-82.
- VYSKOČIL, Josef. Filosof dějinně ontologického pojetí humanity. In: *Filosofický časopis*. 1965, č. 4, str. 619-20.
- WAGNEROVÁ, Alena. *V ohnisku nepokoje*. Praha: Prostor, 2003, str. 232, ISBN 80-7260-093-1.
- WELS, Šimon. *U Bernátů*. Praha: Triáda, 2011, str. 199, ISBN 978-80-87256-48-0.

WLASCHEK, Rudolf Mathias. *Juden in Böhmen*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1997, str. 249, ISBN 3-486-56283-5.

WOITSCH, Jiří, BAHENSKÝ, František, ed. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, str. 135, ISBN 978-80-85010-94-7.

ZAHRADNÍKOVÁ, Marie. Czech-Jewishness as a Problem of Mixed Identity. In: KLUSÁKOVÁ, Luďa, ed. *We and the Others*. Prague: Karolinum Press, 2004, str. 167-92, ISBN 80-246-0786-7.

Elektronické zdroje:

Der Adalbert Stifter Verein. *Oskar Baum* [online]. [citováno 2011-10-09]. URL: <www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/a-d/baum-oskar.html>.

Architekturzentrum Wien: Architekten Lexikon. *Max Fleischer* [online]. [citováno 2012-02-09]. URL: <<http://www.architektenlexikon.at/de/142.htm>>.

Jewish News Archive. *Dr. Herman Vogelstein former rabbi of Breslau dies in New York* [online]. [citováno 2011-10-10]. URL: <<http://archive.jta.org/article/1942/10/01/2857473/dr-herman-vogelstein-scholar-and-former-rabbi-of-breslau-dies-in-new-york>>.

The yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. *Jindrich Kohn* [online]. [citováno 2011-08-04]. URL: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kohn_Jindrich>.

9. Summary

Židovská komunita v Plzni po svém obnovení roku 1853 do roku 1918

Jewish Community in Pilsen after its Renewal in 1853 to 1918

Lucie Faloutová

The theme of this thesis is the history of Jews in Pilsen from 1853 to 1918. Jews came back to this town in the 19th century after their expulsion in the 16th century. Jews participated on economic development of Pilsen.

The period of the 19th and beginning of the 20th century was important for Jews. Jews achieved complete equality. They were accorded state citizenship, political and civil equality before the law etc. in 1867. They were making important contributions to the economy of the Czech Land. However they had to face up to new problems – mainly the question of nationalism.

These legal changes consolidated the pro-German trend in Jewish community that went back to the reforms of the Emperor Joseph. As time went by growing anti-semitism on the German side from the 1870s and the increasing self-confident and gains of the Czech elite created a context in which Jews turned more to the Czech side.

The Czech-Jewish movement existed in Pilsen too. However the anti-semitism in the 1880s and in 1890s had become mainly part of the Czech side in Pilsen. The local Czech press criticized local Jewish community but the German press did not do it. The local Czech-Jewish movement was weak. The position of Zionism was similar in Pilsen.

The local Jewish community was considered as German till the 1940s and a lot of Jews in Pilsen did not speak Czech in this period.